

**О ЗАЈЕДНИЧКОМ ПОРЕКЛУ АРХАИЧНИХ СРПСКИХ
ГОВОРА СА ПОДРУЧЈА РУМУНСКОГ БАНАТА
(“БАНАТСКО-ЦРНОГОРСКИ”, КАРАШЕВСКИ и
СВИНИЧКИ ГОВОРИ)**

Жива Милин, Михај Н. Радан

1. Истраживања српских говора са подручја румунског Баната започела су још крајем XIX и насатављена су током XX века, нарочито у његовој другој половини. Међутим, нису сви српски говори у подједнакој мери били испитани¹. Највећа је пажња поклањана архаичнијим говорима, у првом реду *говорима Карашевака*, потом *свиничком* и говору тзв. »*Банатске Црне Горе*«.

Стручњак који помно прати и познаје до сада објављене радове о овим говорима уочиће без тешкоћа да у њима постоје бројне заједничке црте, а те су црте већином архаичне, као и неке заједничке иновације. Полазећи од те констатације, аутори ове студије, који иначе потичу из двеју од тих трију језичких оаза (*карашевске* и »*банатско-црногорске*«), упоредном анализом заједничких изоглоса покушавају установити у којој су мери ове три архаичне језичке енклаве у генетском сродству, као и околности, време и начин њиховог образовања.

2.1. Језичку оазу познату под именом »*Банатска Црна Гора*« сачињавају говорници четири насеља: *Петрово Село* /ПС², *Краљевац* /Кр/, *Станчево* /Ст/ и *Лукаревац*, смештена североисточно од Темишвара, у бреговитом пределу између варошица Рекаша и Лугожа, у жупанији Тимиш. Према подацима пописа становништва од 07. 01. 1992., у БЦГ живело је 883. Срба (= 64,6 % од укупног становништва)³. Најстарији писани споменици о насељима БЦГ потичу из XIV-XVI века: *Петрово Село* – 1359, *Станчево* – 1456, *Лукаревац* – 1471, *Краљевац* – 1597 [Томић 1990: 488; Милин 1992: 238-239].

Испитивање говора БЦГ започело је тек у другој половини XX века⁴, које је крунисано објављивањем дијалектолошке монографије Виктора Вескуа о овом говору (у синтези) [Веску 1976], који закључује да су преци данашњих Срба у БЦГ »живели некада на територији која се налазила на јужном делу смедеревско-вршачког дијалекта и на северном делу косовско-ресавског дијалекта« [Веску 1976: 168].

2.2. *Карашевци* живе у седам насеља у југозападном делу румунског Баната (Караш-Северинска жупанија), у подножју Семеника, недалеко од

¹ О досадашњим истраживањима српских говора у Румунији види: М. Н. Радан, *Stadiul actual al cercetării graiurilor sârbești și croate din România*, Analele Universității din Timișoara. Seria “Științe filologice”, XXXII, 1994, стр. 159-196.

² У косим заградама дајемо скраћенице насеља које ћемо користити у раду.

³ Степанов Ј., *Савез Срба у Румунији*, Темишвар, 1997, стр. 186-189.

⁴ За стручну литературу говора БЦГ види: М. Н. Радан, *нав. дело*, стр. 172-174; Милин 1992: 237- 239.

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

Решице. Према подацима пописа становништва из 1992. године, ова специфична етно-лингвистичка енклава католичке вероисповести имала је 6.771 становник, од којих су 6.138 Карашевака, и у овим насељима чини апсолутну већину (90, 65 %) . Њих, међутим, има и у другим насељима румунског и српског Баната, али су тамо у мањини [Радан 2000: 31, 17-22]. Први писани споменици о карашевским насељима датирају из XIII-XIV века. 1230. и 1247. године први пут се спомиње карашевска тврђава под именом *Castrum Crassou*, а од насеља *Карашево* /К/ (највеће насеље) 1333. године, следе потом: *Јабалч'е* /Ј/ (1564.), *Луџак* /Л/ (1598.), *Клокотич'* /Кл/, *Равник* /Р/ (1690.-1700.), *Нермић'* /Н/, *Водник* /В/ (1723.) [Рад: 23, 27].

Од свих српских и хрватских говора у Румунији, карашевски говори (даље КГ), а исто тако и Карашевци као етничка оаза, највише су проучавани [Рад: 14-63]. Говори Карашевака описани су у бројним студијама и у монографијама Емила Петровића, чувеног румунског слависте [Петровић 1935], и М. Н. Радана, једног од аутора ове студије [Рад 2000]. Данас велика већина лингвиста оправдано сматра да су Карашевци, са етничког становишта, српског порекла и да су КГ архаични српски говори, спора има једино око тога да ли КГ припадају косовско-ресавском или тимочко-призренском дијалекту [Рад: 62].

2.3. *Свиница* се налази на левој обали Дунава, у жупанији Мехединц. Најисточније је српско насеље у Румунији, удањено 46 км од Оршаве и 53 км од Старе Молдаве. Први пут се у документима спомиње 1443. [Томић 1984: 12]. 1992. године у Свиници је било 1.138 Срба, што значи да су представљали 70,1 % од целокупног становништва насеља⁵. *Свинички говор* (даље: СГ) описан је у монографији румунског слависте Мила Томића [Томић 1984]⁶ који, као и већина стручњака, сматра да СГ припада тимочко-лужничком дијалекту.

2.4. У вези са овим трима «језичким оазама», сматрамо за неопходно прецизирати следеће:

2.4.1. Све три говорне групе одликују се архаичним и, у много чему, само њима специфичним цртама;

2.4.2. Код припадника ових трију енклава присутно је колебање при етничком опредељивању, које се вероватно темељи на сазнању ових говорника да говоре неким посебним и различитим идиомом од осталих банатских Срба. Тако, на пример, банатски «Црногорци», иако се изјашњавају као Срби, ипак верују да су се њихови преци доселили у ове крајеве из Црне Горе, предање које није међутим поткрепљено икаквим историјским или лингвистичким чињеницама [Мил: 237].

Код Карашевака, иако постоји предање да су им преци дошли из Старе Србије (Крушевца) или из Босне (Срби), данас ипак преовлађује уверење да су хрватског порекла једино због тога што су католичке

⁵ Степанов Љ., *цит. дело*, стр. 188.

⁶ Располажемо информацијом да је г-ђа Данијела Андреј, из Крајове (Румунија), недавно написала докторску дисертацију о СГ, у којој износи тезу да је овај говор бугарски. Нажалост, овај рад није нам био доступан.

вероисповести (што никако не мора да значи да су и у прошлости били католици) [Петровић 1935: 15, 21; Рад 2000: 28-43].

Свиничани, пак, иако се изјашњавају као Срби, нису сасвим убеђени у то, те се још увек питају: «*Што смо ми, Србље, Булгари, Македонци, Крашоване? Нитко не вреви како ми.*» [Том: 13].

2.4.3. Интересантна је и чињеница да Румуни и други мањинци из Баната припаднике ових трију српских енклава називају истим (мало погрдним) надимком: *cocoși, cotcoreți, corcoveți* „петлови” (<рум. *cocș; a cotcorozi, a cotcodăci* „петао; коткодакати”) [Петр: 1; Рад: 29; Симу 1939: 5]⁷.

2.4.4. Иако су Карашевци данас католици, бројни њихови обичаји сведоче о томе да су они у прошлости били православне вере (као што неки најновије откривени документи из Ватикана то потврђују)[Рад: 35-42]. Један од индикативних обичаја у том смислу јесте празновање кућне славе, коју Карашевци називају *славење*, односно *светиљ* или *свѣтац (свѣтъц)*⁸ /уп. *светъц* – СГ [Том: 213], *свѣтак* - БЦГ [Мил]/. Овде треба још напоменути да се из разних извора зна да су Карашевци у XVII веку држали стари православни календар, а по неког свеца још и данас празнују по том календару.

3. За упоредну анализу говора ових трију језичких оаза користимо, претежно, дијалекатску грађу из следећих објављених радова: Петровић 1935, Радан 2000 (за КГ), Веску 1976 (за БЦГ), Томић 1984 (за СГ) и Ердељановић 1925 (за све говоре), али и грађу коју смо сами прикупили (у том случају, иза одговарајућег облика стојаће у загради име једног од двојице аутора ове студије: Рад 1; Мил).

Пошто у овом раду желимо, поред зацртаног задатка утврђивања заједничких изоглоса ових говора, одредити и елементе језичке структуре који карактеришу дијалекатски тип сваке анализиране језичке ”оазе”, извршили смо поређење тих података са подацима из других радова који се односе на косовско-ресавски, тимочко-призренски и шумадијско-војвођански дијалекат, са циљем да се утврде најсроднији говори за сваку од ових трију лингвистичких оаза.

3.1. АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ

3.1.1. Акценатски систем говора БЦГ састоји се из два силазна акцента (^, "), а код старијих говорника јавља се факултативно и дугоузлазни акценат ('). Углавном, место акцента је старије штокавско, или је пренесено на претходни слог. Вокални квантитет неакцентованих протонских или посттонских слогова данас не постоји [Вес: 124]. Примери: *дивџка, пешиќир, бежџим, овâ, сикџира, дивџи* “дивљи”, *сам вџеђу/вџеђо, старџи/старџији, жигерџица, дџбра, сџстра, нџсат, глава*. Под утицајем

⁷ Види и Tomići M., „Unitatea” graiurilor carașovene, Studii de limbă, literatură și folclor, II, Reșița, 1971, стр. 160; за БЦГ о овом њиховом надимку потврдили су нам сами мештани ових насеља.

⁸ Види Радан Н. М., *Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака*, Етно-културолошки ЗБОРНИК, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 105-110.

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

других језика, превасходно румунског, квантитет у неакцентованим слоговима је нестао, али губљење квантитета није (још) довело до промене или чак губљења квалитета акцента, као што је то случај у КГ и СГ.

3.1.2. Говори Карашевака и Свиничана, такође под снажним и дуготрајним утицајем румунског језика, изгубили су не само интонационе, већ и квантитативне опозиције. Акценат ових говора јесте данас *динамичан* и *експираторан*. У КГ место акцента јесте, углавном, старо штокавско, са доста великим бројем случајева преношења са крајњег слога. Иста је, од прилике, ситуација и у СГ, само што је овде мањи број случајева преношења акцента са старог места или постоје речи које су двојак акцентоване [Петр: 35; Том: 15-16]: *дѣв^фка/дѣв^фка, див^ојка, пеши^кир, би^жим/бе^жим, ова, сики^ра, див^ији, гла^ва, сѣстра, сам вѣдел, д^обра, стар^ѣји* (КГ); *дѣвка/дѣука/дѣвка, пеши^кир, бе^жат, ова, сики^ра, див^ји/див^љи, гла^ва, сест^ра, в^идет, д^обро* (СГ) [Том: 116–243 passim].

Е. Петровић је исправно закључио да су све до недавно КГ имали двоакценатски систем [Петр: 30-35], а ми сматрамо да су се реминисценције тог система до данас одржале (^ "; уп.: *вѣла* “пољопривредна алатка” - *вѣла* “вѣла (митолошко биће)”; *фѣла* “захвалност” – *фѣла* ”хвалисање”; [Рад 1]). Изгледа да и у СГ постоје реминисценције таквог акценатског система: *овѣ, ч’инѣл, ѓвце, брѣг*)⁹, које, међутим, нису потврђене у Томићевој монографији.

3.1.3. Што се тиче места акцента, СГ је најконзервативнији, КГ су мање конзервативни, док су у говору БЦГ најчешћа померања акцента.

3.1.4. Вероватно би се двоакценатски систем говора БЦГ упростио да није задњих векова дошао у интензивнији контакт са говорима придошлих Срба у Банат приликом сеоба из XVII-XVIII века. Због великог степена изолованости, КГ и СГ упростили су акценатски систем, што представља иновацију у овим говорима.

3.2. ВОКАЛИЗАМ

3.2.1. *Рефлекс старог јата (ѣ)*. КГ и говор БЦГ сачували су ѣ као посебну монофонску фонему са гласовном вредношћу између *е* и *ѣ* (= *е*), а то *е* представља један од најзначајнијих архаизама конзервисаних у овим говорима. Међутим, између КГ и говора БЦГ постоји и једна разлика у изговарању ѣ. Наиме, док се у говору БЦГ ѣ изговара скоро увек као *е*, како у акцентованом (*грѣј*¹⁰ “грех”, *јѣм, црѣшња, дѣца, орѣј* “орах”, *орѣси*), тако и у неакцентованом слогу (*бе^жиш, це^ђѣрка “цедиља”, ч^двѣк, вѣдѣу*) (али и: *понѣки, никѣлико, ѣсприд, сви^ћѣца*) [Вес: 145, 128; Мил], у КГ неакцентовано кратко ѣ обично (али не увек) изједначено је са *ѣ*¹¹; уп.: *грѣј, јѣм, чѣрѣшња, дѣца, орѣси* – *би^жим, би^жање, цидѣло, ч^лѣвик* (али: *ѣре /Л/*,

⁹ Види Berici V., *Accentul în graiurile sârbești din Clisura*, Romanoslavica, VII, Dialectologie, București, 1963, стр. 204 – 206.

¹⁰ У Вескуовом и Петровићевом раду свуда налазимо *ѣ* за *ј*. У овом раду користићемо само знак *ј* (ради лакшег редактирања).

¹¹ У овом погледу КГ се слаже са галипољским говором, а говор БЦГ са говором Рекаша [Ивић 2001: 278].

једу́, смеје́ се, свездо́м /И јд./, *донекла*) [Петр: 64-79; Ивић 2001: 278; Рад: 71-80; Вес: 127-129]. Свему овоме треба додати да, за разлику од КГ, у говору БЦГ веома ретко се сусреће неакцентовано *е*, као и то да постоји тенденција изједначавања *е* са *е* (тј., има говорника у БЦГ који више не разликују *е* /<ѣ/ од *е*) [Вес: 127-128].

Имајући у виду велике сличности између КГ и СГ, изненађује одсуство ове изоглосе у СГ. Иако данас *е* не постоји у вокалском систему СГ, очувани су до данас поједини облици речи, иначе истоветни као у КГ и БЦГ, у којима је могуће претпоставити да је некада било *е* /<ѣ/, али је, највероватније, у процесу мешања аутохтоног, старог становништва са досељеницима који овај глас нису имали у свом фонолошком систему, изједначено са *е*: *орé, орéси, прóсет, просети* “ватра” (уп.: *прóсит, прóсет, прóсвет* (јд.); *просéти, прóсити* (мн.) – КГ), *нэс^ом* “нисам” (*нэсам* – КГ) [Рад: 74, 68, 77; Том: 186, 204, 93]. Посебно су упадљиви облици у којима је неакцентовано *ѣ*, као у КГ, замењено са *и*: *завѣжат* “завезати”, *премѣшѣт* “премешћати”, *поникѣ* “понеки”, *николѣко* “неколико”, *свѣћка* (дем.< *свѣћа, свећа*) [Том: 137, 142, 201, 197, 179]; уп.: *завѣже/совѣже, примѣшѣјује, прѣмина, поникѣ, неколѣко/ николѣко, свѣчка* (КГ) [Рад: 67, 76; Рад 1]. Дакако, овде улази и категорија такозваних “икавизама”, присутни у сва три говора: *дивѣјка, привѣрила, грѣјота, дѣ* “где” (БЦГ); *дѣв^(ф)ка/дивѣчка, привѣрим, грѣјота, сикѣра* (КГ); *сикѣра, грѣвотá* “грехота”, *дѣ, привѣјат* “превијати” [Вес: 128-129; Петр: 66, 40 / Рад: 80, 75; Том: 215, 133, 137, 202].

3.2.2. Вокал *о*. Уочљива је тенденција затварања овог вокала при изговору као и алтернација *о* : *у* у сва три говора.

У говору БЦГ констатовано је да се *о* изговара затвореније него у другим штокавским говорима, а понекад се изговара као *у*: *гуспѣдин, нукулѣко* “неколико”, *кучѣја, дубрѣ*. У КГ примећена је једва видна тенденција дифтогизације акцентованог *о* (*о, о^о: к^ооњ, п^оо^оем*), а у неакцентованом слогу постоји тенденција (јача у Кл, Л, В, Н, Р) преласка *о* у *у* (*кушуѣа, к^оопрѣва/купрѣва, копѣна /к^оопѣна/, купѣна, го^орѣ/гурѣ, ужѣдним, фронт* “фронт; фасада /зграде/”). Алтернација *о* : *у* честа је појава и у СГ: *фронт/фрунт, калѣн/калѣн, копѣна/купѣна, погáч’а/пугáч’а* [Вес: 126; Рад: 68-70; Том: 29].

3.2.3. Рефлекси полугласника

У говору БЦГ рефлекс полугласника *ѣ* /*ə*/ (< *ѣ, ѣ*) јесте као у већини штокавских говора и у књижевном језику: *ѣ>а*. Овде би само споменули очувано *а<ѣ* у Ном јд. и мн. им. “мртвац”: *мртáвац -мртáфци*, облик који *постоји* само у неким говорима југо-источне Србије и у КГ (*мртáвац/м^ртáвац – мртáвци* – КГ) [Вес: 130; Мил; Петр: 90; Рад: 84, 88-89, 109]. Полугласник смо ипак забележили у лексеми *дѣмп* “узвишица, брежуљак” (уп. *дамп /К/, демп /Р/, дѣмп /оКГ/* [Рад: 92], *дѣмп* (СГ) [Том: 135], али је то позајмљеница из рум. *dâmb* /< мађ. *domb*/, исто као и у речима *вѣруѣ/ва^руѣкл, вѣрујка, вѣ^рруѣ/* “братић; сестрица” [Мил] (< ркм. *vâr(ul), vâriú(ul), verişoară, vâriică*); кп. к КГ: *вáрул, вѣрул /вѣруѣ(ул), вѣруѣ(ул), вѣруѣа/*; [Рад: 93]; *вѣрул* (СГ) [Том: 126].

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

К КГ имамо три ситуације: а) прасловенски **ъ*, **ь* > *ь* у говорима Кл, Л, Н, В (*мъгла*, *дън*, *зълва*); б) у говорима К и Ј **ъ*, **ь* > *а*: *магла*, *дан*, *зълва*; в) у говору Р **ъ*, **ь* > *е*: *мѣгла*, *ден*, *зѣлва*. Треба нагласити да у свим КГ има и облика са варијантама (**ъ*, **ь* > *а^б*, *ь^а*, *а^в*) [Рад: 81-94].

У СГ сачуван је полугласник *ь* /*ə*/ (уз бројне варијанте: *а^б*, *ь^а*, *е^б*, *ь^е*): *тѣшта*, *мѣгла*, *дън*, *зълва*; ређе *ь* > *а*: *лакѣт*, *магла*, чак и *ь* > *е* (ретко): *сет* /и *сьт*/ “саће” [Том: 20-22, 155, 164, 168, 213].

Неке карашевске и свиничке облике са **ь* > *и* можемо сматрати лексикализованим: *опѣнак* – *опѣнци* (КГ, СГ), *бизѣвина* (Р) “зова” [Рад: 84, 90; Том : 186].

У КГ и СГ, у лексеми *дно* није сачуван *полугласник* или *а* (< *ь*), док у говору БЦГ имамо облик *дѣно* (*а* < *ь*) [Вес: 130].

Констатујемо, у закључку, да су неки КГ и СГ сачували полувокал (*ь*) настао од јерова у јаком положају, тј. да се ова два говора налазе у прелазној фази замене *ь* са *а* или *е* (као што је случај са неким призренско-тимочким и зетско-сјеничким говорима), док је тај процес већ извршен у говору БЦГ и у говорима Карашева и Јабалча.

3.2.4. Слоговно *л*

Слоговно *л* дало је у говору БЦГ *у*, као у већини штокавских говора, док је у КГ и СГ *л* сачувано, што представља још једну архаичну црту фонетизма ових двају говора.

Проблематика вокалнога *л* у КГ јесте сложена, а та се сложеност огледа у разним варијантама његовог изговора: *л*, *ьл*, *ьл*, као и његову девокализацију - *ъл*. Тако, у говору К примећене су велике осцилације у изговору *л*, те ту имамо варијанте, често једне те исте речи, са *л*, односно *ьл* (веома ретко и *ъл*), док у оКГ обично се *л* изговара *ьл*, *ьл*, *ьл*, а ретко *л*: *стѣлнац* (КГ), *стѣнац* (К, Р), *стѣлнац* (Л, Кл, Н, В, Ј) ”стуб”, *бѣва* (К), *бѣва* (КГ), *дѣбок* (К), *дѣбок* (оКГ) “дубок” (уп.: *дибѣк* - БЦГ) [Рад: 99-101; Петр: 84-89; Вес: 126].

У СГ је такође конзервисано слоговно *л*, али се оно често девокализује (*л* > *ал*, *ъл*): *бѣва*, *дѣлг/дѣлга/дѣлг*/ “дуг”, *дѣлжан*, *дѣлжна* “дужан”, *дѣбок/дѣлбок*, а понекад *л* > *ел*: *желна* “жуна” [Том: 120, 135, 137, 141].

Веома су занимљиве подударности у КГ и СГ у погледу неких специфичности у развоју *л*: а) у неколико случајева, у коренима појединих речи, *л* > *у*: *Бѣгар*, *Бѣгарска/Булгарија*, *дѣжан* (КГ) /*дѣжан* (К) /*дѣлжан* (оКГ), *дѣжник/дѣлжник* (К) /*дѣлжник* (КГ), *Дугалија*, *Дугалићи* (надимак - К); *Бѣгар/Булгар*¹², *дѣжина/дѣлжина* [Рад: 82, 101, 107; Том: 125,135]; б) тенденција замене *л* са *ъл* / *ал* или *ел* (*ол*), *ле*/ (девокализација *л*) у неким речима: *јабалка/јабѣлка*, *јабѣлка*, *јабѣлка*, *Јабалч’е*, *облѣчем* “обучем” (уп.: *собљѣвам* [Собољев 1995: 198]); *јабѣлка/јаболка*, *јабулка/облѣч’ит* [Рад: 269; Том : 149], а такав специфичан развој у речи *јабука* и у облицима

¹² Највероватније су облици *Булгарија* (КГ) и *Булгар* (СГ) настали под утицајем румунског језика, поготово што је место акцента у овим речима исто као у румунском (уп. рум. *Bulgária*, *bulgár*).

глагола *обући* (*се*) налазимо и у другим архаичним српским говорима – *Ново Село* (Бугарска), *Вратарница* [Собољев 1995: 189]. Интересантан је, такође, облик *сѣнце* у КГ (са варијантама: *с'ѣнце*, *сѣ'лице*, *сѣ'нице*; уп.: *санч'агл'ед*, *сѣнч'огл'ед...* у СГ и у говору *Новог Села*) [Том: 25; Собољев 1995: 189].

3.2.5. Слоговно *р*

У сва три говора вокално *р* се чува. У говорима БЦГ и КГ уочена је иста тенденција развијања протезе испред почетног *р* у облику редуцираног вокала са нијансом полугласника (°); уп: *р'ђав*, *р'ђа* (БЦГ); *р'иштаљка*¹³, *р'ђав(ф)*/*р'ђаво*, *р'кѣт'е*, *р'ска*, *р'ишница* “млин” (< рум. *râșniță*) (КГ)[Вес: 130; Петр: 90, 130 / Рад : 145]. У СГ, међутим, испред почетног *р* најчешће се развија пун вокал *а* или *е*, тако да се *р* девокализује: *ар'ђаво/вр'ђаво*, *вр'ђ'а*, *вр'ишница*, *вр'жет* “рзати” (СГ) [Том: 117-118].

Међутим, у говору БЦГ уочена је и јака тенденција претварања консонантског *р* у *р*: *срд'ина* “средина”/*срд'ена* “средина (хлеба)”, *вр'т* *ѣно* “вретено”, *гр'ница* “граница”, а у КГ и СГ овај је процес нешто слабије заступљен: *бр'давица* (К) “брадавица”, *вр'тено/вр'тено* (Р), *остр'жет/остр'жет*, *кр'бора/кок'ор* (<рум. *cosór* “ждрал”), *кр'лиг/кр'љег*¹⁴ (< *carlig* “кука”) [Вес: 130; Рад: 112; Том: 187, 157, 161].

За разлику од говора БЦГ, у КГ испољава се доста јака тенденција комплетне консонантације *р*: *др'ево* “дрво”, *ч'ер'ево* “црево”, *кр'мел'е* “крмел”, *р'ап'тина* “хрптина”, док се у СГ овај процес јавља само у групи *ч'р>ч'вр*: *ч'вр'е/ч'р'в* “црв”, *ч'вр'тало/ч'р'тало* “цртало”, *ч'вр'н/ч'р'н* “црн” (уп. и *ч'ир'ево/ч'ер'ево*) [Рад: 111, 161; Том: 236]. Девокализацију *р*, истина, веома ретко, сусрећемо и у говору БЦГ: *сар'ченица* “дуже дрво које спаја трапове колске” (< *срце*) [Вес: 130].

3.2.6. Рефлекси прасловенских назала **o*, **e*

3.2.6.1. У свим говорима, рефлекс прасловенског назала задњег реда **o* редовно јесте *у*, како у коренској морфеми, тако и у флексијама: *п'ут*, *г'уска*, *тр'еседу*, *ид'еду* (БЦГ); *п'ут*, *г'уска*, *ид'у*, *пек'у* (КГ, СГ)[Вес: 126; Рад: 67, 192; Том: 101, 134, 206]. Изузетак чини лексема *коп'ина* /*к'оп'ина*, *ко'п'ина*/ у КГ, односно *коп'ена* у БЦГ [Рад: 70, 124, 214; Вес: 131] (уп.: *коп'ин'е* – Ново Село [Собољев 1995: 187]). Посебан развитак бележимо, такође, у **ogль* > *у'глен* /мн. *угл'ење*/ (КГ) “угаљ”, *огл'ен* /мн. *огл'ење*/ (СГ), *џ'глен* /мн. *угл'ење*/ (БЦГ) “угарак”[Рад: 136, 192, 214; Том: 183; Мил 1]. Слични или идентични облици ове лексеме забележени су и у другим југоисточним и јужним српским говорима: *у'глен* [Белић 1905: 220; Ивић 1994: 116], *џ'глен* [Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, II, Београд, 1935: 379].

3.2.6.2. Прасловенски вокал предњег реда **e*, по правилу, у свим говорима даје *е*: *дес'ет*, *м'есо* (БЦГ), *кнес* /мн. *кнез'ове*/ (КГ), *кнез* (СГ), *ж'еј'и* (КГ), *ж'еј'* (СГ), *ј'език* (КГ), *ј'език/из'ик* (СГ) [Вес: 126; Рад: 67; Том: 141, 150, 156]. Само у неколико случајева *e>a* /*е*, *ь*/ (= архаичан рефлекс **e*, иначе

¹³ Након губљења почетног етимолошког *х*, испред *р* развија се протетични вокал *б*.

¹⁴ Група *ar* из румунских речи позајмљених у КГ и СГ често се претвара у *р* [Рад: 111].

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

очуван у неколико лексема и у другим српским и хрватским говорима, уп.: *жалац, жаока, књаз* [Рад: 67]: *зјац* (К, Ј), *зјаец* (Р,Н, К), *жълце* (КГ), *зјац/зјаъц, зјаец*(СГ) [Рад: 67, 119, 121; Том: 143] (уп.: *зјац, жълка, жълло* у призренско-тимочким дијалектима и косовско-ресавском [Рад: 67]).

3.2.7. Сонант *л* на крају речи и на крају слога

Очувано крајње *л* (-*л*, -*л*-) јесте још један фонолошки архаизам који повезује ова три банатска говора. У КГ и СГ *л* на крају речи или слога конзервисано је у потпуности: *пѣтал* (КГ), *сол*, *дебѣл*, *кадѣлница*, *кал* “блато”, *си орал* (КГ, СГ), *пѣтъл*, *си орал* (СГ) [Рад: 84, 134; Том: 192,218, 101, 136, 152].

Ситуација је нешто компликованија у говору БЦГ, где је процес промене -*л* (-*л*-) у *о* у прелазној фази, тако да данас разликујемо три момента тога процеса: а) конзервисано -*л* (-*л*-): *вѣл* “во”, *цѣл* “цео”, *је метѣл*, *ѣнѣл*, *сѣл* (али: *пѣто*, *кабѣч* - Кр); међутим, *л* на крају слога чува се у свим облицима: *белчѣг*, *сѣлски*, *дѣлњи*, *кадѣлница*; б) -*л*>-*ч*: *сам чѣч*, *је пѣч*, *котѣч*; в) -*л*>-*о*: *је кѣзо*, *је дао*, *пѣпо*, *сѣ* итд. [Вес: 133-134]. Треба напоменути да су све три фазе процеса присутне само у Кр (-*л* / -*л*-; -*ч*; -*о*), док се у ПС и Ст очувано крајње -*л* само још случајно јавља. Осим тога, треба нагласити да се -*л* вокализује (-*л*>-*о*) само онда када крајњи слог није под акцентом, иначе је свуда то крајње -*о* резултат контракције вокала; у супротном, -*л*>-*ч* (*о*) или се задржава (-*л*)[Вес: 133].

3.3. КОНСОНАНТИЗАМ

3.3.1. Групе **чр*-, **чр*-

У говору БЦГ иницијалне групе **чр*- и **чр*- редовно прелазе у *чр*- (*чрѣшња*, *чрѣво*) и *чр*- (*чрѣн*, *чрѣв*) [Вес: 127, 130, 144]

КГ и СГ конзервисали су и овај фонолошки архаизам, убрајајући се тако међу ретке штокавске говоре које су очувале ове старе гласовне групе (као и црногорски зетско-сјенички говори) [Ивић 2001: 222]. Група **чр*- углавном је очувана у ова два говора, али је приметљива доста јака тенденција девокализације *р* уметањем једног вокала унутар групе (*ѣ*, *е*): *ч'рпѣм* (К, Р), *ч'ѣрпѣм* (оКГ) “црпсти”, *ч'ѣрн* (Л, Ј), *ч'ѣрн* (оКГ), *ч'ерѣн*, (КГ); *ч'рпѣт* “штипати”, *ч'ѣрн/ч'рн*, *ч'ѣртало/ч'ртало*, *ч'ерѣн/чрѣн* (СГ) [Рад: 160-161; Том:236-238].

Група **чр*- разбија се уметањем неког вокала у оба говора (*е* у КГ, *е*, *и* у СГ): *ч'ерѣво*, *ч'ерѣшња* (КГ), *ч'ерѣво/ч'ирѣво*, *ч'ирѣшња/ћирѣшња* (СГ) [Рад: 161; Том: 237].

3.3.2. Рефлекси прасловенских група **ѣ* (**кѣ*), **ѣ*

У БЦГ ове су сугласничке групе дале *ћ* и *ѣ*: *сѣѣћа*, *чаѣћа*, *ноћ*, *тѣѣнин*. Изузетак чине облици *мед* (*измед*), *мед'* (*измед'*) који су у паралелној употреби са облицима *међу*, *између* [Вес: 134].

И у КГ и СГ се доследно бележи прелаз ових прасл. група у *ћ*, *ѣ*, али је њихов изговор - *ћ*, *ѣ* (уз могуће фонетске варијанте *ѣ'*, *ѣ'*, *к'* у СГ) мекши но у књижевном језику: *сѣѣћа*, *ноћ*, *моћни*, *меѣћа*, *браѣба* [Рад:156-158; Том: 35-37]. У оба говора уочена је тенденција замене тврдих африката *ѣ'* и *ѣ'* са њиховим меким паровима *ћ* и *ѣ*: *пѣћурка/пићурка*, *саѣћа* “чаћ”, *арпаѣник*

(КГ), *ћелáр/ч'елáр, њ'ен/ћ'ен, сáђá, пећ'урка, ћест/ч'ест* (СГ), мада је и обрнут процес могућ (*ћ', ћ' > ч', њ'*): *коч'ин(к)а* “кост, кошћица”, *ч'ули* “ћулити”, *с'ирч'е* [Рад: 159]. За СГ Томић тврди да процес *ћ', ћ' > ч', њ'* није могућ, но, изгледа и овде га има (види: *коч'ина*) [Том: 35, 160].

У КГ примећује се код млађих генерација и најновија тенденција изговарања како меких, тако и тврдих карашевских африката као у књижевном језику, као резултат свестраног утицаја из задњих година српског/хрватског књижевног језика или пак директног контакта.

Овде треба напоменути још и то да је В. Веску приликом дијалектолошких анкета вршених у селима БЦГ приметио нешто мање тврди изговор *ћ, ч* и *њ*, те их је на почетку анкете и бележио *ћ', ч', њ'*, али је касније од тога одустао, јер је “тај мекши изговор једва приметљив”, а и да не би компликовао “систем фонетске транскрипције” [Вес: 135]. У тачност Вескуове констатације и сами смо се уверили приликом наших мини-анкета спроведених у БЦГ. И изговор ових африката приближава, дакле, говор БЦГ говорима Карашевака и Свиничана, у којима су и тврди и меки африкати мекши но у већини штокавских говора [Рад: 153-156; Том: 35].

3.3.3. Рефлекси старих консонантских група **stj* (**skj*) и **zđj* (**zgj*)

Рефлекс групе **stj* (**skj*) јесте у сва три говора претежно *шт*: *кљѣште/кљѣише* – Кр/, *пошт'ујем, кр'штен, огњ'иште, Равн'иште* (БЦГ); *кљѣшти, шт'ипљем, огњ'иште, Мост'иште, пишт'ање* (КГ); *кљѣштеве/клиштеве, шт'ипат, огњ'иште, пладн'иште* (СГ) [Вес: 140, 143-145; Рад: 165-168; Том: 156, 242, 183, 194]. Међутим, у свим овим говорима имамо и лексема са *шћ* (БЦГ), односно *шћ'* (КГ, СГ), али су такви облици (гл. им., неки гл. и трп. гл. прид.) настали дејством најновијег јотовања (подмлађеног) групе *шт*: **stj* (**skj*) > *шт+j* > *шћ / шћ'* [Рад: 167-168]: *намѣшћен, кришћене, кр'шћен, сп'ушћен мѣшћање* (БЦГ); *намѣшћам, намѣшћен, пушћам, пушћен, кришћен, кришћене/ криштење, прошћ'авај, Прикр'шће* (КГ); *намѣстит/намѣшћат, пуштит/пушћат, пушћ'увам/, кр'шћан, кр'шћен, кришћ'ање* (СГ). Само у једној лексеми у КГ и СГ **stj* > *шћ'*: *з'ушћер* /можда аналогјом према горе изнесеним примерима/ (уп.: *з'уштер* – БЦГ) [Вес: 140; Рад: 166-168; Том: 176, 206, 134].

У сва три говора, у малом броју лексема које садрже сугл. гр. **zđj*, њен је рефлекс увек *жд*: *з'ождје* “гвождје” (БЦГ); *даждењ'ак/ деждењ'ак* “даждевњак”, *мужденик* (КГ); *м'ождит* (СГ) [Вес: 134; Рад: 168-169; Том: 173]. Група *жд* јавља се и у неким позајмљеницама из рум. језика: *др'ождје/др'ождје* (КГ), *др'ождје* (Кр, Ст) [Рад: 158; Мил 1].

3.3.4. Епентетско *д*

Епентетско *д* доследно се чува у БЦГ (*зѣм'ља/зѣм'ња*), КГ (*зѣм'ља*, са могућим даљем развојем > *зѣм'ња, зѣм'њан, нá зем'њу*) и СГ (*зем'ља*) [Вес 162; Рад 184; Том 145].

3.3.5. Сугласник *х*

Као у већини штокавских говора, и у говору БЦГ, КГ и СГ глас *х* је, у бројним случајевима, или нестао, или је супституисан другим сугласником. Ипак, у доста је лексема *х* очуван, а у задње време почиње да консолидује

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

своју позицију под утицајем српског, хрватског и неких страних језика, нарочито румунског¹⁵ [Вес 136; Рад 142-143; Том 38]. У сва три говора, независно да ли је на почетку, у средини или на крају речи, *χ* се супституише другим консонантима или нестаје, мада постоје и дублети са очуваним *χ*. *Χ* је обично замењен са *j*, *Ϸ* (*Ϸ/Ϸ/*, *Ϸ^ϕ* – у КГ) и *ϕ* (*<xv*): *ф̄ала*, *сн̄ја*, *вр̄в*, *см̄ј*, *дув̄ан*, *зафал̄ује* (БЦГ); *ф̄ала*, *сн̄ја*, *вр̄в/вр̄в^ϕ*, *см̄ј*, *дув̄ан*, *зафал̄ује*, *зафалан* (КГ); *сн̄ја/сна*, *дув̄ан/дуан*, *зафал̄иват ф̄ала* (СГ) [Вес 136; Рад 142, 133, 109, 72, 198, 142; Том 218, 139, 144, 217, 231].

У КГ *χ* може бити замењен (ређе) и са *ш*, *к*, *л*, *р*: *праш*, *крићанин*, *дркће*, *оч'ул*, *пастур*, а у СГ само са *ш* или *к*: *праш*, *дркћат* (Рад 148-149; Том 200, 139).

У свим говорима *χ* може нестати у било којем положају у речи: *раним*, *су т̄еле*, *стр̄ота*, *кож̄у/кож̄ӯв*, *од он̄и* (БЦГ); *ра̄на*, *ко̄жу/ко̄жӯј*, *је тел* “је хтео”, *стра̄ота*, *от мо̄ју* (КГ); *ранӣт*, *ко̄жок̄ар* (<рум. *sojocâr* “ћурчија”); *тет*, *од мо̄и* (СГ) [Вес 136; Рад 143-150; Том 207, 156, 224, 79].

Закључак који се намеће јесте да је глас *χ* најбоље очуван у КГ, највероватније због тога што је у односу на говор БЦГ и СГ био временски дуже изолован од других српских говора и подвргнут јачем и континураном румунском утицају, који је допринео бољем очувању ове фонеме у КГ.

3.3.6. Сонант *j* (*Ϸ*)

Ϸ има у КГ и СГ за нијансу стабилнију позицију у односу на говор БЦГ.

У говору БЦГ *j* (*Ϸ*) има релативно стабилну позицију само на почетку и на крају речи (*ја*, *ј̄еду*, *он̄ај*, *да̄ј*), док је унутар речи нестабилан, често се губи или је његов изговор факултативан (*најм̄лад*, *див̄ојка*, *стар̄еја*, *т̄вои*, *див̄ӣи*) [Вес 136].

У КГ и СГ *j* се скоро доследно чува у свим положајима у речи, с напоменом да је за нујансу боље заступљен у КГ. У оба се говора, ипак, најбоље чува на почетку и на крају речи: *раз̄бој* (КГ), *ја*, *јет̄рва*, *лој* (КГ, СГ), *раз̄бој* (али: *из̄ик/језик*) (СГ) [Рад 131; Том 149-151, 166, 207]. На крају речи *j* се ипак губи у облицима 2 л јд. и мн. императива у оба говора [Рад 131; Том 102]. У медијалном положају, чешће у СГ но у КГ, понекад се *j* губи, нарочито ако се испред њега нађе неки палатални консонант (*Б̄о̄жи* – КГ, *Б̄о̄жӣи* – СГ) или када се налази између два вокала (*ка̄ла̄исан*, *нӣч'и* – КГ; *ч'ӣи/ч'ӣја*, *до̄ит* – СГ), али се обично чува у позајмљеницама (*ка̄мијон*, *авијон* – КГ, СГ) [Рад 132-133; Том 122, 237, 138, 152, 116].

У сва три говора *j* се јавља место *χ* (види горе 3.3.5.) [Вес 136; Рад 133, 146; Том 38].

3.3.7. Африкат *Ϸ*

У фонолошком систему свих трију говора постоји африкат *Ϸ*, али је његово порекло и статус у говору БЦГ различито но у КГ и СГ.

Старословенски и старосрпски африкат *Ϸ* замењен је у говору БЦГ са *з*, као у већини српских говора, међутим, под појачаним утицајем рум. бан. говора у задња два-три века и позајмљивањем рум. речи, поново се јавља у

¹⁵ Види Milin J., *Studii de slavistică*, Editura MIRTON Timișoara, 1998, стр. 181-185.

овом говору, али само у тим позајмљеницама, не и у словенским речима: *býsa* “усна”, *sàpe/sípa* “сурутка”, *skovèpsa* “лепиња”, *kučurýs* [Вес 135; Мил].

У КГ и СГ \underline{s} је сачуван у словенским речима (у СГ, у већем броју), али га налазимо и у румунским позајмљеницама: *oséбем* “озепсти”, *svónaц*, *síри* “зиркати”, *svéзда*, *býsa*, *sápa*, *Бусáнић* /над./, *Séрово* /топ./ (КГ); *svóно*, *svездá/звездá*, *просéбат*, *сýлса*, *sápa*, *sóља*, *белч’усú*, *кучурýс* (СГ) [Рад 150-152; Том 33-34]. На фонолошком плану, овај африкат, као члан опозиције \underline{s} : \underline{c} , јесте самостални фонем у ова два говора. У СГ \underline{s} може бити замењен са \underline{z} (под утицајем српског књиж. јез.) или \underline{z} (без промена на семантичком плану), што није случај у КГ (изузев облика *кучурýц* у Н јд).

Очувању фонеме \underline{s} у КГ и СГ у знатној је мери допринео интензивни и вишевековни контакт Карашевака и Свиничана са Румунима банаћанима, у чијим говорима постоји \underline{s} . Овоме треба додати слаб и спорадичан контакт Карашевака са српским живљем у прошлости, услед свог периферног положаја, а код Свиничана непрекидни контакт са говорницима тимочке области, говори који су такође конзервисали \underline{s} у свом фонолошком систему. Што се тиче говора БЦГ, бројни су разлози претпоставити да је фонеме \underline{s} било у прошлости у фонолошком систему овога говора, али је негде почев од XVI-XVII века дошло до интензивнијег контакта са бројчано ојачалим банатским Србима и мешања са досељеницима у чијим говорима није више било африката \underline{s} , те је он тада ишчезао из говора БЦГ.

3.3.8. Палатални \underline{l} и $\underline{њ}$

У говорима БЦГ и КГ добро се чува опозиција између етимолошки палаталних \underline{l} и $\underline{њ}$ и њихових тврдих парова $\underline{л}$ и $\underline{н}$, с напоменом да су КГ очували неколико архаичних облика у којима се $\underline{л}$ није палатализовало у $\underline{љ}$ (*глива*, *слива*, *луђе*) и још неке особености [Вес 138-146; Рад 136-138].

У СГ постоји јака тенденција зближавања меких сонаната \underline{l} и $\underline{њ}$ са њиховим тврдим паровима $\underline{л}$ и $\underline{н}$: *кошúља* – *кошúл’а*, *књúга* – *кн’úга*, као и замена $\underline{л}$ са $\underline{љ}$ и $\underline{н}$ са $\underline{њ}$: *сол* – *сољ*, *кóшница* – *кóшњица* [Том 37].

3.3.9. Консонант $\underline{ф}$

У фонолошком инвентару свих трију говора присутна је фонема $\underline{ф}$, али није нарочито стабилна. Сугласник $\underline{ф}$ се најчешће јавља у лексемама позајмљеним из других језика, нарочито из румунског и немачког, затим у речима ономатопејског порекла, као и у онима у којима $\underline{ф} < \underline{xв}$: *пò фта* “апетит” (<рум. *póftă*), *сòффра* (<тур. *sofra*), *флúра* (метатезом од *фрула* или <рум. *flúier*), *фирáнга* “завеса” (<нем. дијал. *Fürhang*, књиж. *Vorhang*), *фрúшко* “брзо”, *уфáтим* “ухватити” (али: *вандрокáш/вандрúкат* “скитница, скитати”) [Вес 135; Мил]; *тúфа* “жбун” (<рум. *túfă*), *фирáнга*, *фрúшко*, *фљас*, *фрушук* “доручак” (<нем. *Früstück*), *фeљeна* “кума” (<рум. *fină*), *сòффра*, *фúснем* “ударим” (КГ), *флúра*, *фáла* (КГ, СГ), *фрушúк*, *фрkáт*, *фљос*, *фeнер*, *шеф* (СГ) [Рад 137, 139-140; Том 37-38, 230, 232].

У КГ $\underline{ф}$ језаступљен у топонимији (*Фáца*, *Фркóвац/Фрњкóвац*) и ономастици (*Филипóња*, *Фрáнч’ић*, *Фíлка*, *Фíлип*). У неколико позајмљеница $\underline{ф}$ је замењено са $\underline{п}$ (*потогрáф* “фотографија”, *пасуњ*,

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

Стéпан, бiскуп) или *в* (ређе) (*кавес, вандрокаш/фандрокаш*). Уочена је и делимична афонизација крајњег *в* : *в^ф* (*ћóрав^ф, крв^ф/к^рв^ф*), а у неким облицима крајње *в* (*в^ф*) добијено је од *х* (*врв^ф, плв^ф* “пух, пув”) [Рад 140-142].

У сва три говора група *хв>ф*: *фáла, уфáтим* (БЦГ); *фáла/фáлā, зафáлим, фаљíв^ф/фаљíвац* “хвалиша” (КГ); *фáла, фаљíвац, уфáтит* (СГ), а у КГ *хв* даје и *в*: *ваћем, увáтим* “хватати, хватити” [Рад 142; Том 230-231].

3.3.10. Консонант *в*

Ова три говора повезује и једна особеност која се тиче изговора *в*, који може бити или уобичајени сонант (фрикативно усненозубни сугласник), или прелазни глас са лабијалним карактером (*в, в^ч/, у*).

У БЦГ лабијално *в* (*в*) јавља се на крају речи: *ћéлаw/ћéлаф, сýw, нów/нóф*. Највероватније је узрок тој лабавој артикулацији губљење *в* (*в*) у неким облицима као *напрáим, здраó/здрау, забрáцла* (уп. исту појаву у говору Галипољских Срба [Ивић 1994: 137]). Испред безвучних сугласника *в* обично прелази у свој безвучни парњак *ф*: *нóфци, сфéци* [Вес 137].

У КГ и у СГ лабијално *в, в^ч, у* може стојати и унутар речи, али само на крају слога: *дéв^чка, бирóв^ч* “радни сто; канцеларија” (<рум. *biróu*), *прошћáв^чај* (КГ); *дéвка/дéвка/дéчка, ћóрау/ћóрав, ћóсау, став/стау/стаw* (СГ) [Рад 128; Том 40, 228]. Лабијално *в^ч* у КГ понекад потиче од међувокалног *х* (*Ду́в^чове, глúв^ча*) или од вокалног *у* који постаје полувокал (*јáв^чка, ч'áу^чка*) [Рад 128].

Секундарно *в* јавља се у речи *вавлíја* (БЦГ), *вавлíја* (Р, КЛ)/*вввлíја/óбор* (К, Н, Ј)/ (у СГ: *авлíја/óбор*) [Вес 132; Рад 129; Том 116].

3.3.11. Консонантске групе

Неке к. гр., било да су у овим говорима конзервисане, било да су имале исту еволуцију као у осталим српским говорима, налазимо у сва три говора или у два од трију говора.

3.3.11.1. Консонантске групе заједничке свим говорима:

К. гр. *дл-* добро је очувана у КГ и делимично у говору БЦГ и СГ: *длéто* (КГ) [Рад 177]¹⁶, *длетó/глетó* (СГ-137), *длéто/глéто* (ПС) /*нiјук* (Кр) (БЦГ-140); *гн->гњ-*: *гњéздо* (КГ-176), *гњездó/гњезó* (СГ-131), *гњýздо* (БЦГ-128); *зр->здр-*: *здрáка, здрел* (КГ-178), *здрáка, здрел* (СГ-145), *здрáка, здрéла* (БЦГ-137); *мн->-мл-*: *млóго* /али: *тáмно, тамнiца/* (КГ-177), *млóго* /али: *тъмнiца/* (СГ-50), *млðго* (БЦГ-137); *хв->ф-*: види 3.3.9.; *хл->л-*: *лáдно, ладíна* “сенка” (КГ-175), *лáдно* (СГ-49), *лèбац* (БЦГ-126); *хр->р-*: *рáнав^ф* (КГ-175), *рáнау* (СГ-207), *рáним* (БЦГ-145) (види и 3.3.5.); *хт->т-*: види облике гл. *хтети* (3.3.5.); *-дм->-м-*: *óма* (КГ-182, СГ-49), *ома/одма* (БЦГ-142); *-дн->-н-*: *планујемо, поглéнем* /али: *оглáдним/* (КГ-182), *изглáнит* (СГ-49), *сèни* /али: *пòдне/* (БЦГ- 127-146); *-мљ->-мњ-*: *зéмња(н)/зéмља, грмњава* (КГ-184), *грмњава* /али: *зéмља/* (СГ-133,145), *зéмња/зéмља* (БЦГ-137); *-ц-*

¹⁶ Ради економичности простора, у наставку ћемо за дате примере означити само говор из којег су узети и страницу из већ наведених радова (за КГ – Рад, БЦГ – Вес, СГ – Том), нпр.: КГ – 177, уз напомену да ћемо дати и неке примере које су забележили аутори овог рада, а који још нису били нигде објављени.

>-ц-: *праци* (КГ-186; СГ-200), *праци* (БЦГ-137); -тн->-н-: *мѣтем /мѣтнем/* (КГ-188), *мѣте* (СГ-171), *мѣтем, мѣтут* (БЦГ-137); -тс-/-дс-/>-ц-: *поцірен* “подсирен”, *оцѣч’ен* (КГ-188), *поцірен* (СГ-200), *брѣцки, грѣцки* (БЦГ-135); -шч->-ч’-: *крѹч’ица* (КГ) и др.

3.3.11.2. Заједничке консонантске групе у БЦГ говору и КГ:

гд->д-: *дѣ/дѣ, нѣде* (БЦГ-137), *де* (али *нигди*), *дѹња* (КГ-175); -чт->-шт-: *поштујем* (БЦГ-143), *поштѣн* (КГ-182); -шч->-ч-: *зѹче* (БЦГ-137), *зѹч’ићи* (КГ-182). Споменућемо овде и гласовне алтернације з->ж- (*жемич’ка*: КГ-180; *жемичка*: БЦГ-Мил) и џ->ж- (*жигѣрица - ч’ѣр на ~ “јетра”, бѣла ~ “плућа”*: КГ-178; *жигерѣце - бѣле ~, црне ~*: БЦГ-Мил).

3.3.11.3. Заједничке консонантске групе у говору БЦГ и СГ:

гд->д-: *гуња* (БЦГ-137), *ге* (СГ-49); ч’л->ч’о-: *ч’ѡвек* (БЦГ-135), *ч’овѣк/ч’оувѣк* (СГ-238) (уп.: *ч’ловик - КГ-129*); -хв->-ф-: *уфѣтим* (БЦГ-136), *уфѣтит* (СГ-230); шк->чк-: *чкола* (БЦГ-144), *ч’кола* (СГ-144).

3.3.11.4. Најбројније заједничке к. гр. налазимо у КГ и СГ, али ћемо овде навести само неколико, првенствено оне архаичне: *св-: свѣзда* (КГ-75), *свѣзда* (СГ-50); *сл-: слива* (КГ-181; СГ-50); ч’р- (види 3.3.1.); -ст-: *ѡстар /ѡст’р, ѡст’р/* (КГ-192; СГ-51); -тк-: *нитко* (КГ), *свѣтка* (КГ /р/-192; СГ-57); *пр-* (<*бр-*): *пра́ска* “бресква” (КГ-180; СГ-51); *пт->т-: тѣћак* (КГ-174), *тич’ка* (СГ-49), *пч->ч-: ч’ѣла, ч’ѣлка* (КГ-174), *ћѣла, ћѣлар/ч’ѣлар* (СГ-49, 237); *тк->к-: канице* (КГ-175; СГ-152); *гљ->гл-: глѣва* (КГ-176; СГ-131); *шк->шт-: штрп/шт’рп* (КГ-177), *штрб/шт’рб* (СГ-242); -св->-с-: *прѡсит /прѡсет, прѡсвет/* “ватра” (КГ-74), *прѡсет* (СГ-204); -жј->-ж-: *бѡжа* (КГ-190; СГ-49); -шт->-шћ’-: *пишић’ѡл, Букурѣшић’е* (КГ-190; СГ-194, 124) и друге к. гр. [Рад 173-194; Том 43-56; Вес 134-146].

4.0. Износимо, у наставку, најбитније *морфолошке карактеристике* заједничке свим овим говорима, које их спајају и указују на њихово некадашње заједничко порекло.

4.1. Именице

4.1.1. Извесна колебања у *роду* сусрећемо у свим овим говорима, али су она најмање заступљена у КГ. Та се колебања сусрећу најчешће код *им. ж.р. на сугл.*, које се обично прикључују *им. м.р.*, добијајући њихову промену или, пак, постају двородне и користе се по налажењу сваког говорника: *вѣлик глѡд, црвен крѣв* (БЦГ); *теј к’рв^ф/к’рв^ф/ - та к’рв^ф, та маст - теј маст, теј глат - та глат* “глад” (али: *та вѣч’ер, та јѣсен*) (КГ); *таја крв - теј крв, таја пѡмоћ’ - теј пѡмоћ’* (СГ) [Вес 148; Рад 141,193; Том 57].

У КГ и СГ, неке *им. ср.р.* могу бити и *м.р.*: *то дрѣво - теј дрѣво, то јаре - теј јаре* (КГ); *то дрѡво - теј дрѡво, то јаре - теј јаре* (СГ) [Рад; Том 57]. Постоје, међутим, и друга колебања [види, нпр., Том 57-58].

Има *им.* које су у овим говорима *ж.р.* а у књиж. су *јез. м.р.*: *пѣжа, свѣтка, тигѡња, здрака, лиша* (КГ, СГ), *пѣжа* (БЦГ) [Рад 178, 100, 72; Том 57; Вес 57-58; Мил].

Ниједном од ова три говора нису познате *збирне* и *колективне им.* на *-ад*, те се место њих користе *множински облици им. м.р.*: *тѣлци, јѡганци, пѣлићи* (КГ, СГ); *зѹч’ићи* (КГ), *гѹшићи* (СГ); *јѡганци, зѹчићи/зѹћићи* (ПС,

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

Кр), *nǎñiñi, tévци, ждрѣнци, jǎриñи* (БЦГ)[Рад 134,138, 186; Том 224, 149, 200, 134; Вес 137; Мил].

4.1.2. Заједничка је одлика ових говора тенденција ка систематизацији и упрошћавању именичке промене (најдаље је у том правцу отишао СГ, у мањој мери говор БЦГ и најмање КГ) и падежног система (СГ и БЦГ).

У СГ и БЦГ Ак јд. је преузео функције Лок јд. [Том 61; Вес 149]. У говору БЦГ Вок јд. им. м. и ж.р. има само један наставак (-*е*) [Вес 147, 149], док је у КГ присутна тенденција уопштавања једног наставка: -*е* за им. м.р. на сугл. (*коње, воле, ч'ловеч'е*; али и -*у* /ретко/: *Влају*), односно -*о* за ж.р. (*учитѣљицо, Вѣрицо* – БЦГ; *Дániцо, Маријо* – КГ, *жéно, бáбо* – КГ, СГ; али: *дéце* – КГ, СГ) или изједначавања Вок јд. са Ном јд (Петр 146-147, 155; Рад; Вес 148; Том 64-65).

Тенденција уопштавања наставка -*ом* у И јд. им. м.р. у БЦГ и, делимично, у СГ: *мáљом, младйћом* (БЦГ), *кључ'ом* (СГ) [Вес 147; Том 62]. У СГ и КГ чува се у И јд. и Д мн. наст. -*ам* (< стсл. -*омь, -омъ*): *коњам, јáјцам, детéтам, сéлам* (И јд.) /*коњám, децáм, луђám, волбáм, сéлам* /Д мн./ (КГ), *инáјдерам, нóжъм* /Д јд./ *лудјám /луђám/, калупóвам, рéкам, сéлам* /Д мн./ (СГ) [Петр 155-156; Том 62-63]. Сличне или идентичне су и неке друге тенденције изједначавања падежа у сва три говора: Г=Лок мн, Д=И мн. у БЦГ, Ном=Ак, Г=Лок /=И/ мн. им. м.р. и Лок=Д=И мн. им. ж.р. у КГ, а у СГ, у множини је падежни систем упрошћен на само два облика: *Д* и *опити падеж* (једнак са Ном), који замењује све остале падеже [Вес 147-148; Петр 162, 164; Том 63].

Један заједнички архаизам спаја говор БЦГ и СГ: наст. -*е* код им. ж.р. на -*а* у Д јд.: *жéне, гўске, сёстре* (БЦГ), *мáме, дéвке* (СГ) [Вес 148; Том 61]. С друге стране, СГ и КГ поседују бројне архаичне наставке у Ном мн. им. м.р. (-*еве* / -*ове, -је*), у И јд. (-*ам, -ъм*) и у Д мн. (-*ам*).

У сва три говора облици дуала нису ишчезли без трага. Њих сусрећемо у конструкцијама у којима именице претходе бројеви или односно-упитна заменица *колико*: *пет сина, колико коња, иљаду вола...*

Место именица *мати* и *кћи* у овим говорима употребљавају се: *мáма, дивóјка* (БЦГ); *мáма, дéв^фка/дéв^ука* (КГ); *мáма/мáјка, дéвка/ деўка/деўка* (СГ) [Вес 148; Рад 214, 128, 172; Том 169, 136].

Интересантни су и облици Ном мн. им. *дан*: *днёви* (БЦГ), *дънове* (СГ), *дáni/дáнове, дънове, дни* (КГ) [Вес 147; Том 135; Рад].

4.2. Члан

Из стручне литературе знало се све до недавно да је СГ једини српски говор у Румунији који има *члан*, забележен само код описних придева и редних бројева, а који има облике: -*јен* (м.р. јд), -*на* (ж.р. јд), -*но* (ср.р. јд), -*ни* (м. и ср.р. мн), -*не* (ж.р. мн), и мења се: *лéпијен, лéпонога, лéпоному...* [Том 67-68].

Најновија истраживања показала су да и у КГ, скоро идентично као у СГ, постоји *члан, постпозитивни*, којег налазимо једино код квалитативних придева и у неколико облика придевских зам. (и у синтагмама са бројем *један*, под утицајем модела из румунског језика). Сличну ситуацију имамо у

говору Новог Села у Бугарској [Собољев 1995: 193]. У КГ члан има двојак облике:

4.2.1. *-(ja)n, -(ja)na, -(ja)no* (м., ж. и ср.р. јд); *-(ja)ни, -(ja)не, -(ja)на* (м., ж. и ср.р. мн.) (<показне заменице /o/нъ, /o/на, /o/но): *добрѣјан, добра̀на, -но/добра̀ни, -не, -на; бѣлан, -на, -но/бѣлани, -не, -на.*

4.2.2. *-(a)в, -(a)ва, -(a)во; -(a)ви, -(a)ве, -(a)ва* (<показне заменице /o/въ, /o/ва, /o/во): *болња̀в, -ва, -во/болња̀ви, -ве, -ва* (овакви су облици бројнији од првих)¹⁷.

4.2.3. По нашем мишљењу, постпозитивни члан у КГ (као и у СГ) није раније постојао, него је он развијен сопственим унутрашњим језичким средствима према моделима језика са којима су ова два говора била у контакту, пре свега румунског, можда и бугарског (у мањој мери, бар код Карашевака), а узроци образовања ове граматичке категорије су двојаки: а) нестанак разликовних средстава за придеве одређеног и неодређеног вида, проузрокован губљењем акценатског квантитета и квалитета; б) снажан и дуготрајан утицај румунског језика.

У говору БЦГ ове иновације нема, највероватније због тога што су говорници ове области били у интензивнијем и непосреднијем контакту са групама српских досељеника који су у Банат почели стизати почев од XV века. У БЦГ смо ипак забележили облик *плав ѣтан* “плав”, али је један пример недовољан да се икаква претпоставка о постпозитивном члану формулише.

4.3. *Аналитички систем у поређењу придева* јесте још једна заједничка изоглоса ових трију говора. Тај је систем идентичан у сва три говора, с напоменом да у говору БЦГ, под утицајем школе, српског књижевног језика и суседних српских говора, продиру у задње време синтетички облици за компаратив и суперлатив. Иначе, треба напоменути да је аналитичка компарација придева једна од црта која карактерише тзв. *говоре са незамењеним њ*.

4.3.1. У свим говорима компаратив се гради помоћу речце *по* и облика позитива: *полѣп, постѣр, покрѣтак* (БЦГ); *постѣр, повѣлик, полага̀но* (КГ); *помла̀д, најлѣп* (СГ) [Вес 151; Петр 169; Том 71].

Реминесценције старог синтетичког компаратива налазимо у неколико скамењених облика: *старѣи, вѣша, лѣпча, бѣља* (БЦГ); *млађ'ѣји, старѣји*¹⁸, *вѣше, бѣљи/по дѣбар, гѣри/по зал (по х'рѣѣв^ф, по лош), х'рѣѣв* (КГ); [Вес 151; Петр 170; Рад]; *по старѣј* (СГ).

Суперлатив се гради помоћу речце *нај* и облика позитива: *најскѣп, највисѣк* (БЦГ); *најбѣгат, највѣше* (КГ), *најлѣп* (СГ) [Вес 151; Петр 170; Том 71].

Великих подударности или сличности има и у начину грађења тзв. компаратива једнакости: *све такѣ дѣбар* (КГ); *све тѣка дѣбѣр* (СГ)

¹⁷ Види Радан Н. М., *Rămășițe ale întrebuițării articolului enclitic în graiurile carașovene*, Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri), VI, Timișoara – 1998, стр. 119-127.

¹⁸ У овим облицима имамо доследну замену њ са ę.

AI 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

[Рад; Том 71]) и *апсолутног суперлатива*: *јако* + *позитив* (*јако* ддбар (БЦГ); *јако учен* (КГ); *јако млад* (СГ) [Вес 151; Петр 170; Том 71]) и др.

4.3.2. Друге заједничке црте придева у говору БЦГ, КГ и СГ:

- блага склоност за тврд наставак –*о* код појединих придева (обично оних са неким палаталним консонантом на крају основе): *дете тџо* (БЦГ); *пролећно сџинце*, *говече месо* (КГ); *говечог* /Г јд./, *ковач'ов* /Г јд./ (СГ) [Вес 150; Рад; Том 72];

- често придев долази иза именице (под утицајем рум. језика): *човек вељик*, *кдњ сур* (БЦГ); *крава стелна*, *коњу доброму*, *коњ сур* (КГ); *вода студенá*, *јајца пресни* (СГ) [Вес 150; Петр 167, Рад; Том 71];

- стари наставак –*ому* у Д јд. м.р.: *лџдому*, *велџкому* (БЦГ); *доброму*, *старому* (КГ); *свинич'кому*, *бабиному* (СГ) [Вес 150; Петр 167; Рад; Том 72];

- наставак –*и* у Г мн. (<стел. *-*јихь*, али се *ј* губи у овој позицији): *из далџки сџла* (БЦГ); *од наџи стари* (КГ); *пџски*, *бабини* (СГ) [Вес 151; Петр 168; Том 73];

- неразликовање, у главном, придева одређеног и неодређеног вида [Вес 151; Петр 165].

4.4. Заменице

4.4.1. Заједничке црте у свим анализираним говорима:

- употреба енклитичког облика Д повратне зам. *си* (архаизам): *да си џзmesh*, *су си донџли* (БЦГ); *скаљал си (је) ко'шуљу*, *џзели су си ствáри* (КГ); *џзми си кошуљу*, *сам си пробал... стрџу* (СГ) [Вес 152; Петр 173; Рад; Том 78];

- наставци тврдих основа с елементом *о* зам.-прид. деклинације потискују наставке меких основа са *е*: *сињо мџре* (БЦГ); *сво сџло*, *наџо дете*, *говече месо* (КГ); *сво време*, *сињо затворено* “модро” (СГ) [Мил; Рад 1; Том 213,215]

- облик односно-упитне зам. м.р. *који*: *куј* (БЦГ); *кој* (КГ); *кој /куј* (и *кој*) (СГ) [Вес 153; Петр 177; Том 78];

- редукција сугл. гр. -*кв*- код каквоћних зам.: *овџка*, *такџ*, *онџка...* (БЦГ); *овáки*, *овáка*, ...; *такí*, *такá*, *такó* (КГ); *овакџ*, *овакá*, ...; *такáја*, ...; *онакџ*, *онакáја*, ... (СГ) [Вес 153; Рад 183, 202; Том 81];

- облици неодређених зам. са *џ* место *е*: *ниџки* “неко”, *ниџка*, *ниџко...*; *ниџкав* (хомонимни облик за “некакав” и “никакав”), *ниџиџи* “нечиџи; ничиџи” (БЦГ); *неџки* /*ниџи*/, *ниџá*...; *понџки* /*пониџи*/ (КГ); *ниџи*, *пониџи*, *нич'иџи* (СГ) [Вес 153; Петр 178, Рад 192, 80; Том 83]¹⁹;

- истовремена употреба дугих и кратких облика личних зам. у истој реченици (редупликација), појава настала, највероватније, под утицајем

¹⁹ У КГ *џ* се у овим облицима јавља место *е* због тога што неакцентовано *џ* > *и*, а то је највероватније објашњење и за говор БЦГ (што значи да је у прошлости и овде неакц. *џ* > *и*); постојање у истим облицима *џ* (< *џ*) место *е*, иде у прилог нашој претпоставци да је некада и у СГ постојао *џ* < *џ*, али се је то *џ* једног момента асимиларало у *е*, вероватно због суседства и/или утицаја српских тимочких говора и говора досељеника са којима су се Свиничани помешали у прошлости.

балканских несловенских језика: *мѣне ми даѹ, тѣбе те вѣди* (БЦГ); *мѣни ми дал, тѣби ти срамѡта* (КГ); *нам ни дал, сви не вѣку нас* (СГ) [Вес 157; Рад 214; Том 76].

4.4.2. Још један архаизам повезује говор БЦГ и СГ - наставак -*е* у Д јд. личних зам. 1. и 2. л.: *мѣне, тѣбе* (паралелно се употребљавају и апокопирани облици *мѣн, тѣб* - Кр) (БЦГ); *мѣне, тѣбе* (СГ) [Вес 152, Мил; Том 75].

4.4.3. Друга архаична изоглоса спаја КГ и СГ: енклитички облик личне зам. 3. л. јд. ж.р. *ју* (<*jq*): *вѣдим /вѣдел сам/ ју на сокаку* (КГ); *њу сам ју видѣл* (СГ) [Рад; Том 76].

4.4.4. Осим горенаведеног архаизма, многе друге црте заједничке су КГ и СГ: облици показних зам. *овѣј, теј, онѣј* (КГ); *овѣј /овѣј, теј/ тѣј, онѣј/онѣј* (СГ); наставак -*ому* у Д јд.: *овѡму, тѡму* (КГ, СГ); облици присвојних придевских зам. за 3. л. јд. и мн. сва три рода: *њѣјан, њѣјна, њѣјно; њѣјни, њѣјне, њѣјна; њин, њина* (контрахиран облик) (КГ); *њѡен, њѡјна, њѡјно; њина, њини...* (СГ), архаични облици одричне зам.: *нѣтко* “неко”, *нѣтко* “нико” (КГ); *ниткѡ* “неко”, *нитко/нѣко* “нико” (СГ) [Петр 176; Рад 147, 192; Том 79-80, 180] и др.

4.5. Бројеви

4.5.1. Следеће заједничке особине бројева налазимо у сва три говора [Вес 153; Петр 179-183; Том 85-92]:

- веома ретка промена основних бр. *два, две, три* или је системпромене редукован на два падежна облика;

- -*дн->-н-* у облицима основног бр. *један* за ж. и ср. р.: *јенѡ (енѡ), јенѡ (енѡ)* (БЦГ); *јѣна, јѣно (јѣнѡму, јѣнѡј – Д, јѣнѡга – Ак)* (КГ); *јѣна, јѣно* (ретко: *јѣнѡму, јѣнѡј - Д*) (СГ);

- редни број *трећи* има за ср.р. облик са наставком -*ѡ*: *трѣћѡ* (БЦГ); *трѣћѡ* (КГ, СГ);

- непостојање (БЦГ) или врло ретка употреба појединих збирних бр. (*двѡјѡ, двѡје, двѡја; трѡјѡ, трѡје, трѡја – КГ, СГ; чѣтворѡ, пѣторѡ - КГ*);

- генерализована употреба облика *дуала* код свих бројева (стање настало, вероватно, под утицајем румунског модела): *двѡ ч'овѣка, пѣт ч'овѣка* (БЦГ)[Мил]; *два ч'ловѣка, пет коња* (КГ); *три коња, пет сѣна, десет сѣла* (СГ) [Рад; Петр 183; Том 92]; ова одлика јасно сврстава ове говоре у говоре источног и централног језичког простора Балканског полуострва.

4.5.2. Постоје и друге особине именских речи које приближавају ова три говора (види: Вес 146-153; Петр 145-183; Том 57-91).

4.6. Глаголи

4.6.1. У сва три говора глаголска промена испољава јаку тенденцију ка упрошћавању. Ишчезли су следећи гл. облици: *имперфекат, давно прошло време* и *глаголски прилог прошли*. Осим тога, све је ређа употреба *глаголског прилога садашњег* у сва три говора, *инфинитив* се веома ретко употребљава у СГ и још ређе у КГ, док *аориста* и *футура II* више нема у

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

говору БЦГ, а при издисају су у КГ [Вес 153-155; Петр 189-217; Рад ; Том 92-103].

Заједничка изоглоса за сва три говора јесте конструкција *футура I* енклитичким обликом помоћног гл. *хтети* и *инфинитива глагола* (веома ретко у КГ): *ћете доћ*, *ћемо ведџест* (БЦГ); *ћем орат* (СГ); *ћем видџети* (КГ) [Вес 154; Том 101; Петр 190]. Чешће се, међутим, у овим говорима *футур I* гради енклитичким обликом презента глагола *хтети* (БЦГ), односно помоћним глаголом *лати* /= *хтетеи*/ (КГ, СГ) и конструкцијом *да + презент*: *ће да доћу*, *ћу д_џдем* (БЦГ); *лам да попџвам* (КГ); *ла да џдем* (СГ) [Вес 154; Петр 190; Том 101].

Код појединих глагола, у свим говорима, у 2. л. мн. *императива* имамо редуциране наставке : *јџте*, *сџнте*, *пџте* (БЦГ); *јџте/јџте*, *сџте*, *дрџте*, *бџите* (КГ); *бџите*, *дрџте* (СГ)²⁰ [Вес 154; Рад 118; Петр 208].

4.6.2. У овим говорима постоји низ глагола који својим значењем или/и обликом не налазимо у већини српских или хрватских говора, што може бити још један показатељ о давном заједничком пореклу ових говора: *зablудит* “залутати”, *задџнут* “окачити”, *кџплат се* (*се кџпљам*), *јџвкат се* “жалити се”, *мџти* (*мџјем главу*) “прати”, *ч'енџти* (*ч'енџм* – 1. л. презента), *стрџжем* “шишати (гл. *шишати* не постоји)”, *џџкнут* “пољубити (гл. “пољубити” не постоји)”, *пџсловат* (*пџслџјем*) “радити”, *купџват* и др. (БЦГ); *zablудим*, *zadџнем*, *се кџпљам/се кџпљем*, *се јавџкам*, *мијем* (*марџаму*, *тањџри*) /*се/*, *стрџжем*, *џџкнем*, *ч'џним*, *пџслџјем*, *купџвала сам* /*купџвала сам* (КГ); *zablудит*, *zadџнут*, *куплат се* (*се кџпљем*), *мит* (*се мијем по главџ*), *купџват* (*купџјем*), *стрџжат/ стрџгат*, *џџкнут*, *ч'инџт* (СГ) и други [Вес 155; Мил; Рад; Том 142,143, 163, 221, 236, 237].

4.6.3. У говорима БЦГ и Карашевака постоје следеће заједничке црте:

- конструкција *одричног* облика *императива* помоћу партикуле *нџка(ј)* (понекад у БЦГ), односно *нџка* (КГ): *нџкај пџсловат* “немој радити”, *нџка глџдит* (БЦГ); *нџка да пџслџјеш /радиши/*, *нџка да глџдиши* (КГ) [Вес 154; Рад].

- основа глагола *видети* иста је у говору БЦГ и КГ: *ведџест* (БЦГ), *вџдел* (*смо вџдели*) (КГ) [Вес 155; Рад 76, 78].

4.6.4. Заједничке особине говора БЦГ и СГ:

- у 3. л. мн. през. сви глаголи имају наставак *-џ* (у БЦГ и *-џу*): *џдеду/џду*, *вџду*, *пџслџједу* (БЦГ); *џду*, *нџсу*, *дрџжу* (Вес 153; Том 97);

- код неких гл. наставак *инфинитива* јесте *-т*, *-ћ*: *џмат*, *доћ*, *џћ* (БЦГ); *ић*, *заћ*, *опрат* (СГ) [Вес 154; Том 97].

4.6.4. Најважније заједничке особине КГ и СГ:

- постојање помоћног гл. *лати*;

- наставак *-м* у 1. л. јд. *презента* код свих гл.;

- наставак *-ете* у 2. л. мн. *императива* код свих гл. у СГ, и неких гл. у КГ;

- исти начин грађења *потенцијала* и др. [Петр 189-217; Том 92-103].

²⁰ Види Tomići M., *Sistemul verbal al graiului sârbesc din Svinița, județul Mehedinți*, Studii de slavistică, II (Extras), [București], 1971, стр. 211.

5. Најзначајније синтаксичке особине

Низ синтаксичких особина заједничких овим говорима настала су као резултат било румунског утицаја и билингвизма, било услед вишевековне изолације од осталих српских говора (иновације). Од таквих особина спомињемо следеће:

5.1. Употреба удвојених облика личних зам. сва три лица у Д и Ак, које нису ништа друго до калкирања одговарајућих румунских конструкција (види 4.4.1.), појаве познате и другим српским говорима у Банату, па и у другим српским дијалектима [Ивић 2001: 137, 151; Вес 157].

5.2. *Генитив* са предлогом *од* често замењује *посесивни придев*: *чџрба от парадџа, мџсо од живџне* (БЦГ); *шџма од горџна, пџра од лџка* (КГ); *млџко од крџве, мџсо от кокџшке* (СГ) [Вес 157; Петр 218; Том 111].

5.3. Честа замена *партитивног Г акузативом* (мада су конструкције са партитивним Г обичне, паралелно са њима јавља се и Ак, понекад чак у истој реченици): *мџтемо лџк, шџнку...* (БЦГ); *џзмето сџрење и брџшно, манџл се от пџћа* (КГ); *манџл се од пџће* (СГ) [Вес 157; Рад ; Том 61].

5.4. Употреба *Д* у функцији *посесивног Г*: *рукавџце господџру тџму* (БЦГ); *нџна (=отац) слџги мојџму* (КГ); *џжа дџтету, лџјање псетџ* (СГ) [Вес 158; Петр 218; Том 61].

5.5. Употреба *Ак* са предлогом *за* уместо *Док* са предлогом *о*: *...ме пџто за кџјну* (БЦГ); *говџримо за тџбе* (КГ); *Је врџвил за мџне* (СГ) [Вес 158; Рад ; Том 76].

5.6. Употреба *И оруђа* са предлогом *с*: *сџчем с нџжом* (БЦГ); *с плџгам орџмо* (КГ); *плџтем из џгле (из= с), рџћена из руџком* (СГ) [Вес 159; Петр 218; Том 111] и др.

6. И у лексци ових говора постоји један заједнички фонд речи којег сачињавају већином архаични лексеми, специфичан јужној и југоисточној српској штокавској ареи, као и вема старе позајмљенице из румунског банатског говора. И у једном и у другом случају, таквих лексема нема у осталим српским банатским говорима у Румунији или их веома ретко и само понегде можемо наћи. Ради илустрације, навешћемо, у наставку, неколико таквих примера.

6.1. *Конзервисани лексички архаизми*: *врџг /син.змџј/* (лексема *ђаво* не постоји у БЦГ, КГ, СГ), *сметџна* “скоруп, кајмак”, *крстџне* /плурелија тантум/ “доњи део *леђа*”, *нџка(ј)* “немој”, *буруџџн/бурџџн* “коров”, *грџйна* “башта, градина”, *сировџтка/сџротка* “сурутка”, *прџч*, *двџр* “авлија, двориште; напоље” (Кр, Ст), *мџндра* “качамак”, *на нџдола, на брџг* “горе, узбрдо”, *сирџк* (БЦГ); *врак, крстџне* “леђа” /плурелија тантум/, *кџрам* “трбух” *прџч*, *лам* “хтети”, *лежџица* “кашика, жлица”, *градџна, гџри* (К), *на брџгу* (оКГ) “горе”, *џдол* “доле” (КГ); *сметџна, буруџџн, на двџр* /уп. и: *џбор* - КГ, СГ/, *на дол* “доле”, *нџка, сџرواتка, мџндра, сирџк* (КГ, СГ); *враг, лат* “хтети” ; *крстџна, -џне* “леђа”, *лџжџица, корџм, грџйна/градџна, прџч/прџћ* (СГ) и др. [Вес 164, 159, 130131; Вес 2: 54; Мил ; Петр 42, 222; Рад 109; Рад 2: 138-139, 142-143; Рад; Том 162, 132, 217, 216, 205, 95-96, 215].

AI 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

6.2. Лексички архаизми којих налазимо и у јужним и југоисточним српским дијалектима: једнак²¹ “одмах”, кукла “лутка”, ченим “радити”, сирење “сир”, курјак, стубица “стубе”, стріжем “шишати”, жїто “пшеница (лексем пшеница не постоји у БЦГ, КГ, СГ)”, калан “прљав”, камо /прил./ “куда”, дма /прил./ “кући”, кїка “коса”, бїће /прилог/ “можда”, тал “део имовине; мираз”, прдвара “згрушено млеко које остаје после сирења”, шувџа “лева рука”, шувџар “левак”, јучера/јуче /прилог/, стена “зид”, копена “купина”, днак “онда”, , пџики, трпџа “сто; стољњак”, трїце “мекиње”, маџка “матица (пчела)” (БЦГ); једнак, ч’иним, сїрање, курљак, ст’дба, бїће, провара, тр(е)пџник, шўва (шувџа), уч’ера, стена, к’опїна, (КГ); кукла, сїрење/сїриње, курјак, ст’лба, жїто, калан, камо, дма (види и: дом и їжа “кућа”), маџдра, кїка, тал, трїце, шувџак, копїна, маџка (КГ, СГ); ч’инут, сїрње, калњ, уч’ера, стена, купїна (СГ). Дајемо овде и неколико устаљених израза: Какд ти с’їме? “Како се зовеш?”; Ђде кїша! “Пада киша!”; Камо їдеш? “Куда идеш?”; Што чениш? “Шта радиш?” (БЦГ); Какó ти с’їте?/Какó ти се їме?;/ Што ч’иниш?;/ Камо лаиш? “Куда ћеш?”(КГ); Ђде кїша!; Камо їдеш? (КГ, СГ); [Мил; Вес 164, 139, 155, 163, 131; Петр 222, 142, 223, 106; Рад 120,121, 132, 100, 135, 191, 134, 20, 196, 144, 160, 68-70; Рад 2: 139; Рад; Том 162, 169, 215, 163, 220, 226, 142, 152, 138, 155,136, 243, 230, 29].

6.4. Архаичне позајмљенице из румунског, турског, грчког и других језика: бўса, -е “усна, -е” (<рум. бан. búsa, -e), брдња, бронкаш “контрабас, контрабасиста” (<рум. дијал. bróncă), дор “чежња” (<рум. dor), sare/сър “млаћеница” (<рум. zará; zer; рум. дијал. sára), вавліја (ПС) (<тур. avli <грч. avlí), кукурўс (<рум. дијал. cucurús), верўцул (види 3.2.3.), дь”мп “брежуљак, узвишица” (уп. рум. dămb, мађ. domb), флўра “фрула” (уп. рум. flúier), цўкнути “пољубити” (<рум. a țuca), мрконь “шаргарепа” (<рум. mórcon, рум. дијал. mórcon), лавџта “виолина” (уп. рум. lăută, тур. lûta, нгрч. laúta), помана “даћа” (<рум. rotăpă), пиронь “(велики) клин” (<рум. дијал. pirón, pirói), гўша “гуша” (<рум. gúșă), мошїја “воћ(к)е” (<рум. дијал. moșie) (БЦГ); вавліја /вввлїја/, кукурўс, варул (К) /види 3.2.3./, дамп (К) /демп (Р), дьмп (оКГ)/, цўкнем, морконь, лавџта, помана, пиронь, гўша, мошїја (КГ); брдња, бўса,-е, бронкаш, дор, сара, веришора, дьмп, флўра (КГ, СГ); авліја /син.:обор – КГ,СГ/, кукурўс, цўкнут, моркуш, лаута, помана, пиронь (СГ) [Мил; Вес 2: 59, 59; Вес 165, 132, 162, 165; Рад; Рад 85, 151, 93, 208, 92, 201, 180, 124; Петр 49; Том 124, 138, 146, 116, 163, 126-127, 135, 232, 236, 173, 165, 197, 193].

7. О пореклу ових говора

7.0. На основу горенаведених података покушаћемо у завршном разматрању да одредимо како међусобне говорне везе испитаних говора, тако и њихове говорне везе са осталим српским (можда и бугарским, македонским) из њиховог ближег или даљег суседства, те да потом

²¹ За ове лексеме погледати речнике за кос.-ресав. и призр.-тим. дијалекте (нпр.: Елезовић Г., *Речник косовско-метохијског дијалекта*, књ. I-1932, II-1935, Београд; Динић Ј., *Речник тимочког говора*, СДЗб, XXXIV-1988, XXXVIII-1992 и др.).

одредимо порекло говора и начин образовања ових етничких оаза²². Напомињемо да ћемо у овом делу користити и нове примере ради илустрације још неких битнијих особина ових говора које, због ограничености простора, нисмо дали у гореизложеном материјалу.

7.1. Следеће шумадијско-војвођанске језичке црте (посебно нас интересују банатски говори) налазимо:

7.1.1. У свим испитаним говорима: претежно екавска замена љ, али са доста примера са и место љ (делимично и у СГ); тенденција неутрализације квалитативно-квантитативних одлика у КГ и СГ, а у говору БЦГ веома је изражена ова појава; нешто палаталнији гласови ч', ж' од истих у стандардном језику (*веч'ера*); очуване крајње к. гр. -ст, -зд, -ит, -жд; хв > ф, в; редукција к. гр. -кв- у каквоћних заменица (*оваки*)²³; префикс нђ > ни (често); упрошћене к. гр. *си, тс, сл* (*праци, богаство, мисим*); уопштавање наставака заменичке промене (*његовог*); тенденција уопштавања наставака тврђих основа у промени им., придева и зам.: *кључом, мојог* (слабија у КГ и СГ); нестанак *плусквамперфекта* и *имперфекта* (и *аориста* у БЦГ); уопштавање облика *би* као помоћног гл. у свим лицима потенцијала, у јд. и мн. (*ја би дошао; ми би дошли*); поремећен ред речи: *су носили* (под утицајем рум. јез.).

7.1.2. Само у говору БЦГ и КГ: неакцентовано љ > и у доста примера (*сикира, гријота, додијати* али *грејати, сејати, смеј/ати се*); изједначавање префикса *пръ-* са *при-* (*приварим*, као и предлози: *прид, прико*); елизије типа: *д_идем, с_ете, с_ени*; асимилациони и дисимилациони процеси типа: *беж_јега, ш_њим, оцекал/оцекко*; употреба *е* уз *И оруђа* (*копа с мотиком*); падежне конструкције са *код* уместо *к* (*Идем код Ивана*).

7.1.3. Само у КГ и СГ: упрошћавање почетних к. гр. *пт-, пч-* (у КГ и *пш-, пс-*: *шинич'но брашно, совем* "псујем"); тенденција уопштавања наставка *-им* у Д и Л јд. м.р. замен.-прид. декл.: *њ_јним н_ени* (али: *твој_ему бр_ату*), у *на_шим с_елу* (КГ), у *п_рвим р_еду* (КГ, СГ); спорадично јављање наставка *-ч'у* у 3. л. мн. презента гл. I врсте: *печ'у, влч'у* (напореда са станд. *-ку* у КГ: *пек'у, влч'у*); сужена уп. аориста.

7.1.4. У говору БЦГ и СГ: непостојање дистинкције између падежа места (Лок) и падежа правца (Ак) (*Живи у Темшвар*).

7.1.5. У говору БЦГ: наст. *-ду* у 3. л. мн. свих глагола (*в_идиду, св_учеду*).

7.1.6. У КГ: Д и Лок јд. личних зам.: *м_ени (ми), (по) т_еби (ти)*; аналошка појава *к* и *г* у Д-Лок типа: *д_е_в_ки, по н_оги, (на) н_ушки*.

7.2. Следеће особине косовско-ресавског дијалекта налазимо:

7.2.1. У БЦГ, КГ и СГ: доследнија замена љ (КГ и БЦГ у овом погледу осцилирају између косовско-ресавског и шумадијско-војвођанског

²² За упоређивање црта ових говора са говорима српских и бугарских дијалеката, користили смо следеће радове: Пецо 1991; Ивић - *Срхр. дијал.*; Бан. гов. 1994, 1997; Собољев 1995; Стојков 1993.

²³ То је архаична особина присутна и у другим српским и хрватским говорима (види: Бан. гов. 1997: 130-131).

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

дијалекта); акцентатски систем старијег типа (ако уважимо нека мишљења да су све до недавно КГ и СГ такође имали двоакцентатски систем:"); непостојање збирних и колективних им. на *-ad*; употреба посесивног Д: *кѹћа мом брѹту* (БЦГ), *не́на слѹги мојему* (КГ), *же́на ту́ма ч'ове́ку* (СГ); поједине алтернације вокала (*ајда*, *сироватака* /КГ, СГ/, *типсија* /КГ/, *типсија*, *сировѹтка* /БЦГ/- место: *ајде*, *тепсија*, *сурутка*); реминисценције синтетичког компаратива са наст. *-еји*; упрошћавање к. гр. *си*, *шч*>*ц,ч*; постојање инфинитива (мада ређе у СГ и веома ретко у КГ);

7.2.2. У БЦГ и КГ: делимична појава отворености затворености вокала – *е*, *е* и *о* (*о́ва* /КГ/, *кѹј* /БЦГ, делимично и у СГ/); дисимилација секвенце *тл*>*к*: *не́кља* (КГ), *не́кља* (БЦГ); у корену *вид-* имамо *вѣд-* (*е*<*ѣ*); сажети архаични облици гл. “јести”: *јем*, *јеш*, *је...*

7.2.3. У КГ и СГ: сачуван презент *ковем* (КГ) / *ковѣм* (СГ) “кујем”; гл. облици са *-ева* у КГ (*се самне́ва*), односно *-ива* у СГ (*сврши́ват* “завршавати”); има неколико особина које су, истовремено, својствене и призренско-тимочким дијалектима (види ниже);

7.2.4. У СГ и БЦГ: дисимилација секвенце *-дл*>*-гл* (*глето/длето*); наст. *-е* у Д јд им. ж.р. на *-а*; наст. *-у* у 3. л. през. гл. типа *радити* и *трчати* (иначе, уопштен код свих гл.) у СГ (*ра́ду*, *трч'у*), односно *-ду* у БЦГ (*ра́диду*, *трчиду*)(такође, уопштен код свих гл.); краћи облик инфинитива (без крајњег *-и*).

7.2.5. Само у БЦГ: гл. енклитике у неенклитичкој позицији (*ћете доћ*, *ћеш га заклѹт*); И јд. личне зам. 1. л.: *с мѣном* (уп. косовско-ресавски облик: *с моно́м*); к. гр. *чр*->*цр*-.

7.2.6. Само у КГ: метатеза и асимилација у облику *сѹмне* (< *сване*); наст. *-ем* у деκлинацији зам.-прид. речи у И-Лок јд .и мн. и у Д мн.: *на онѣм белѣм ко́њу*, *с те́м краткѣм ла́нѹам*, *дај овѣм луђѹам*, *с овѣми ч'рне́ми барја́ци*; наст. *-а* у Г и Лок мн. им ж.р. на *-а*: *по сва́дба*, /од/ *ливáда*; презент гл. “познавати”: *позна́вам*; наст. *-е* у 3.л. мн. презента гл. VII и VIII врсте: *но́се*, *држе́*; напореда са множинским облицима им. ср. р. типа: *пра́ци*, *те́лци*, јављају се и мн. облици типа: *пра́ч'ићи*, *телч'ићи*, *јаганч'ићи* /са диминутивним значењем/ (уп. косовско-ресавски: *телићи*, *прасићи*).

7.2.7. Само у СГ: неколико особина специфичних истовремено косовско-ресавском и призренско-тимочким дијалектима (види ниже).

7.3. Следеће *призренско-тимочке* дијалекатске особине налазимо:

7.3.1. У говору БЦГ, КГ и СГ: неизмењено *-л* (у БЦГ само делимично); доминантна аналитичка компарација придева (са остацима синтетичке компарације); уобичајена употреба енклитике зам. за сако лице *си*; употреба старијих облика трп. гл. прид. (оних са очуваним или аналошки измењеним сугласником у основи) типа: *вићен*, *свршен*, *донешен*; тенденција уопштавања наставака тврдих основа *-о* у зам.-прид. декл. (*нашо*, *мојо*, *говећо*, *трећо*); облици упитне зам.: *кој/куј*; гл. облици са итеративним суфиксом *-ува*: *купѹват* (БЦГ), *купувѹл* (КГ), *купѹват*, *сањува́ње* “сањање”, *закопува́ње* “сахрана” (СГ); редуцирани облици 2. л. мн. императива као и наст. *-ете* (*јете*, *пите*); доста распрострањена употреба (најмање у БЦГ)

наставка с елементом *к* у деривацији: *торбичка* (БЦГ); *воденич'ка*, *паприч'ка*, *стрич'ка* (КГ); *ч'ашка* (КГ,СГ); *мамич'ка*, *прѣдич'ка* “пређица” (СГ).

7.3.2. У КГ и СГ: очувани полугласник *ь* (са варијантама: *ь^а*, *ь^б*...)/у свим КГ изузев К и Р/; конзервисано *ѣ*; постојање африката *s*; један акценат – *експираторни* (види и 7.2.1.); *постпозитивни члан* у придева и појединих бројева; невршење јотовања код појединих трп. гл. прид. (*купен*, *изгубен*, *склопен/склопен*); множински облици једносложних им. м.р. са наст. *-ове/-еве*; употреба енклитичких облика личне зам. 3. л. јд., ж.р. у Ак.

7.3.3. Само у СГ: упрошћен падежни систем (делимично и у БЦГ: Лок=Ак); тенденција замене тврђих са меким африкатима (*ч'*, *џ' > њ'*, *ђ'*; на пр.: *ч'ест* - *њест*); употреба (ретка) проширених наст. *-еви/-ови* (и *-уве*) у мн. једносложних и двосложних им. м.р. (*судови* и *судове*, *краљеви* и *краљови*, *краљове*); облик присвојне зам. 3. л. ж.р.: *њојна*; облик личне зам. 1. л. у И јд.: (*из*) *мене*; тенденција *љ > л'*, као и замена *л* са *љ*, *н* са *њ* (као у призренско-јужноморавском говорном типу).

7.4. У говорима који су предмет овог истраживања постоје и друге бројне особине које су заједничке свим српским дијалектима на које смо се овде односили, или само двама од њих. Износимо, у наставку те особине.

7.4.1. Заједничке особине *шумадијско-војвођанског*, *косовско-ресавског*²⁴ и *призренско-тимочког* дијалекта присутне у:

7.4.1.1. *Свим анализираним говорима*: губљење гласа *x* (у главном) у већини положаја (нешто мање у КГ) и његова супституција са *v*, *j*; употреба удвојених облика личних зам. сва три лица у Д и Ак и ширење футурске конструкције *да+презент* (иновације настале највероватније под утицајем страних несловенских језика са којима су сви ови говорници дошли у контакт; у бан. гов. - утицај рум. језика);

7.4.2. Особине *шумадијско-војвођанског* и *косовско-ресавског* дијалекта:

7.4.2.1. У свим анализираним говорима: стабилнија позиција фонеме *ф* у фонолошким системима (види: бан. гов. и трстенички гов. тип); *зр- > здр-* (види: бан. гов.); јављање секвенце *-ић-* у трп. прид. гл. на *-стити* типа: *очишићен* (фонетски архаизам); измењен положај енклитика (иновација настала под утицајем несловенских балканских језика); тенденција прелаза им. ж.р. на сугл. (*смрт*, *сол*) у категорију им. м.р.

7.4.2.2. У КГ: наст. *-и* у Д и Лок јд. им. ж.р. на *-а* (*жéни*, *по sóби*); наст. *-ом* у И јд. им. ж.р. на сугл., настао од старијег облика И на *ји* и новијег на *-ом* (с новим јотовањем сугласника): *сољóм*, *маић'óм*; врло жива тенденција депалатализације у промени им. ж.р. са основом на *к*, *г*, *х*: *ру́ки*, (*у*) *папри́ки*, (*на*) *моти́ки*, *кру́шки*, *ч'áв^фки*; очувани архаични облици Лок мн. им. ж.р. на *-а*: *у ч'и́жма*, *по ливáда*, *по фабри́ка*, *по сокáци*; архаични множински наставци им. м. и ср. р. у Лок и И: (*на*; *с*) *кóли*, *у зуби́*, *по сáлаши*, *с нóв^фци*, *с волóви* (као у бан. гов.);

²⁴ Под термином *косовско-ресавски дијалекат* подразумевамо и *смедеревск-вршачки* говорни тип.

AI 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

7.4.3. Заједничке особине *косовско-ресавског* и *призренско-тимочког* дијалекта:

7.4.3.1. У *КГ* и *СГ*: африкат *s* добро заступљен; напоредо са *p*, употребљава се и *^bp*; почетна секвенца *sv-*; десоноризација крајњих звучних сугл.²⁵; очуван аорист (ретко у *КГ*);

7.4.3.2. У *СГ* и *БЦГ*: наст. *-e* у Д јд. личних заменица.

7.4.3.3. Само у *СГ*: енклитички облици личних зам. 1. и 2. л. мн.: *ни*, *ви*; *не*, *ве*²⁶; жива употреба аориста и употреба наст. *-омо* у 1. л. мн. аориста (*јџдомо*, *јџдомо*).

8. Пошто смо у анлизи језичког материјала трију говора већ установили како заједничке особине које их повезују, тако и особине које их спајају са неким српским дијалектима, у наставку ћемо само изложити крајње закључке, без понављања већ гореизложених особина.

8.1. Најбитније и највише особина анализираних говора повезују их, без сумње, са ширим западнојужнословенским тереном ка западу од линије око које се сустиче читав сноп изоглоса које генетски раздвајају западнојужнословенске дијалекте од источнојужнословенских (Белоградчик – Берковица – Годеч – Брезник – Радомир - Ћустендил) [Ивић–Срхр. дијал: 20-35](Види горе тачке 3, 4, 5, 6).

8.2. У свим анализираним говорима има особина које налазимо у три српска дијалекта: шумадијско-војвођанском, косовско-ресавском и призренско-тимочком.

8.2.1. Супрутно очекивањима, констатујемо многобројне заједничке особине ових говора са говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (уп. 7.1). Доста таквих особина архаичне су и специфичне само банатском (у ширем смислу, и војвођанском) језичком ареалу. Све су оне доказ више да су ове три лингвистичке архаичне српске оазе у генетском сродству, тј. да су се развиле из ишчезле дијалекатске формације са банатског терена, који се је, највероватније, простирао на ширем простору и јужно од Дунава [Види: Ивић – Срхр. дијал: 55-77; Рад 2000: 73-74, 216-219; Вес 1976: 168; Собољев 1995: 183, 205]. Ишчезавању тог архаичног и пространог дијалекта допринеле су миграције становништва из јужнијих српских области почев од XIV до XVIII века. Периферни географски положај ових говора допринео је очувању већег броја таквих архаичних црта у њима, а, у знатној мери, и словенско-српског етничког карактера ових енклава.

8.2.2. Многобројне косовско-ресавске и призренско-тимочке језичке особине налазимо у *КГ*, *СГ* и говору *БЦГ*. Постојање у овим говорима значајних и бројних особина двају горенаведених дијалеката представља доказ да су *карашевски*, *свинички* и “*банатско-црногорски*” говори резултат смесе говора банатских Срба староседалаца са српским говорима досељеника који су дошли у Банат у периоду од XIV-XVIII века.

Судећи по данашњим језичким цртама трију испитаних говора, говори првог таласа досељеника (XIV-XV век) генетски су били везани за

²⁵ У говору *БЦГ* једино финално *v* губи своју звучност.

²⁶ Говор *БЦГ* нема енклитичке заменичке облике.

источну периферију косовско-ресавског дијалекта, за подручје које се граничило са српском тимочком, призренско-јужноморавском или/и северозападном бугарском²⁷ облашћу. Ти су се први досељеници настанили у брдско-планинском појасу Баната (види 8.2.3.), сасвим извесно и међу Карашевцима, Свиничанима и, највероватније, међу банатским “Црногорцима”. Пошто су ти досељеници највероватније били из једне шире области (види 8.1.), већ од тада почињу се јављати извесне разлике између свиничког, карашевских и “банатско црногорских” говора. Те се разлике између КГ и СГ, с једне стране, и говора БЦГ, с друге стране, повећавају у XVII-XVIII веку, пошто је, највероватније, банатска “црногорска” енклава примила нове досељенике, али не и остале две енклаве – карашевска и свиничка. Осим тога, прекид контакта између ових трију енклава имао је за последицу самостални језички развој њихов, а то је опет погодовало продубљивању језичких и других разлика међу њима.

8.2.3. Постоје бројни разлози на основу којих сматрамо да је све до XV-XVI века у источном и југоисточном брдско-планинском делу Баната, на издуженом подручју који се протезао од Липове, преко Лугожа, Карансебеша, Карашева, Алмашке долине, до Свинице, живео компактан слој словенског живља (Срба староседелаца)²⁸. Међутим, почев од XV века на овамо, румунски староседелачки елеменат (као и српски) почиње бројчано јачати и консолидовати се у Банату румунским досељеницима који пристижу из Олтеније, Ердеља и других румунских територија, и то најпре у брдско-планинским крајевима њеним. Мешање румунских досељеника са првобитним словенским живљем у брдско-планинским банатским пределима имало је за последицу асимилацију последњих у већини случајева. Тако је прекинут континуитет словенског живља на овом простору, а очувала су се само ова три “острвца” словенског живља.

Истовремено, на говоре ових преосталих енклава вековима је румунски језик вршио сталан и снажан утицај, што потврђују бројни румунски елементи присутни у фонологији, морфологији, синтакси, лексици (највише), топонимији и ономастици. Дакако, било је и мешања са Румунима, тако да је удео румунског живља у образовању ових специфичних словенско-српских етничких енклава значајан.

8.2.4. Периферни положај и изолованост од матице, као и вишевековни непрекидни контакт са румунским живљем, условили су појаву појединих иновација у овим говорима. Те иновације и бројни конзервисани архаизми издвајају ове говоре од већине српских говора, дајући им посебан печат.

²⁷ Неке бугарске језичке црте налазимо у КГ и СГ, али су они, без суње, српски говори.

²⁸ Види, на пр., Petrovici E., *Toponime slave din Valea Almajului (Banat)*, Studii de dialectologie și toponimie, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, стр. 138-142; Радан Н. М., *Реципрочни српско-румунски утицаји и прожимања у алмашкој односно карашевској топонимији*, Studii de limbi și literaturi moderne, Timișoara-1992, Tipografia Universității din Timișoara, стр. 143-153; Др Д. Поповић, *Срби у Банату до краја XVIII века – Историја насеља и становништва*, Научна књига, Београд, 1955, стр. 15-80 и др.

Al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor

ЛИТЕРАТУРА

- Бан. гов. 1994, 1997 – Ивић П., Бошњаковић Ж., Драгин Г., *Банатски говори шумадјско-војвођанског дијалекта*, Прва књига: *Увод у фонетизам*, СДЗб, XL, 1994; Друга књига: *Морфологија, синтакса, закључци, текстови*, СДЗб, XLIII, 1997.
- Белић 1905 – Белић А., *Дијалекти источне и јужне Србије* // СДЗб, Књ. прва, 1905.
- Веску 1976 (Вес) – Веску В., *Говор Банатске Црне Горе* // Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XIX/1 за 1976., Нови Сад, 1976, стр. 115-172.
- Вес 2 – Vescu V., *Particularități lexicale ale graiurilor sârbești din Petrovasela, Stanciova și Cralovăț (jud. Timiș)* // *Analele S.L.R., Zrenjanin*, 6, 1975, стр. 53-59.
- Ерд 1925 – Ердѣљановић Ј., *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату* // *Niederlův sbornik*, Prag, 1925, стр. 275-308.
- Ивић 1994 – Ивић П., *О говору Галипољских Срба* // Ивић П., *Целокупна дела*, I, Изд. књијарница Зорана Стојановића Сремски Карловци · Нови Сад, 1994.
- Ивић 2001 – Ивић П., *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, // Ивић П., *Целокупна дела*, II, Изд. књијарница Зорана Стојановића Сремски Карловци · Нови Сад, 2001.
- Ивић – Срхр. дијал. – Ивић П., *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Прва књига, *Општа разматрања и штокавско наречје* // Ивић П., *Целокупна дела*, III, Изд. књиј. Зорана Стојановића Сремски Карловци · Нови Сад, 1994.
- Милин 1992 (Мил 1992) – Милин Ж., Бука М., *Антропонимија банатских “Црногораца”* // *Romanoslavica*, XXX, (посебан отисак), București, 1992, стр. 237-267.
- Мил – Грађа коју је прикупио у БЦГ Жива Милин.
- Петровић 1935 (Петр) – Petrović E., *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935.
- Пецо 1991 – Др Пецо А., *Преглед српскохрватских дијалеката*, Научна књига, Београд, 1991.
- Радан 2000 (Рад) – Radan N. M., *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2000.
- Рад 1 – Грађа коју је прикупио Михај Н. Радан.
- Рад 2 – Radan N. M., *Lexicul carașovean ăn ALR* // *Probleme de filologie slavă*, IV, Tipografia Universității de Vest din Timișoara, Timișoara – 1996, стр. 137-147.
- Симу 1939 – Simu T., *Originea carașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Lugoј, 1939.
- Собољев 1995 – Собољев А. Н., *О неким јужнословенским говорним оазама у источној Србији, западној Бугарској и Румунији (Вратарница, Ново Село, Свиница)* // Прештампа из ЗбМСФЛ XXXVIII/2/1995, стр. 183-207.
- Стойков 1993 – Стойков С., *Българска диалектология*, София, 3. изд.
- Томић 1984 (Том) – Томић М., *Говор Свиничана* // СДЗб, Књ. XXX, 1984.
- Томић 1990 – Томић М., *Сеобе без сеоба* // ЗбМСФЛ, XXXIII, 1990, стр. 487-490.

СКРАЋЕНИЦЕ

Ак - акузатив
бан. гов. - банатски говори

бр.	- број
Вок	- вокатив
Г	- генитив
гл.	- глагол(ски)
Д	- датив
дијал.	- дијалектизам
ђ'	- меко ђ
зам	- заменица
зам.-прид.-	заменичко-придевска (промена)
ж.р.	- женски род
И	- инструментал
им.	- именица
јд.	- једнина
јез.	- језик
к. /сугл./	гр.- консонантска група
књиж.	- књижевни
л.	- лице
Лок	- локатив
м.р.	- мушки род
мађ.	- мађарски
мн.	- множина
Н	- номинатив
наст.	- наставак
нгрч.	- новогрчки
нем.	- немачки
оКГ	- остали карашевски говори
през.	- презент
рум.	- румунски
ср.р.	- средњи род
сугл.	- сугласник
трп. гл. прид.	- трпни глаголски придев
тур.	- турски
ч'	- меко ч
ћ'	- меко ћ
ц	-меко